

Çeviriler:

MEMLÛKLER DEVRİNDE MEKKE'DE FİYATLAR*

Yazan: RICHARD T. MORTEL

Çeviren: SÛLEYMAN KIZILTOPRAK

Çok önemli olmasına ve birinci dereceden kaynakların varlığına rağmen, islambilimcilerinin büyük çoğunluğu için, ortaçağ Batı Arabistanı'nın siyasal, sosyal ve ekonomik tarihi hala belirsizdir (terra incognita). Bu makalede Memlûk Devri Mekkesi'nde tahıl ve diğer gıda fiyatlarına ilişkin bilgiler detaylıca kullanılarak şehrin ekonomik tarihi biraz daha aydınlatılmaya çalışılacaktır. Konunun en iyi şekliyle anlaşılması için devrin Mekke'sinin önemli siyasal ve ekonomik yönlerinin hatırlanması yerinde olacaktır.

I. MEMLÛK DEVRİ MEKKE'SİNİN KISA BİR TARİHİ

Hicri VI. asrın sonlarına doğru (Miladi XIII. asır başları) Mekke Emirliği'ni Havaşim diye bilinen Hasanî hanedanının son temsilcisi Mukassir b. İsa'yı deviren ve kendisi de -Medine ve Kızıldeniz sahilinin ortasındaki- Yanbu'lu bir Şerif olan Katade b. İdris ele geçirdi. Yarım asırdır Mekke'de siyasal ve toplumsal hayatta tedrici bir bozulma yaşanıyordu. Bunun başlıca sebebi Haşimi fraksiyonlar arasındaki bitmez tükenmez rekabetti. Durumu gören Mısır Eyyübileri de Hicaz'da düzeni yeniden kurmak, hac güvenliğini sağlamak ve şeklen bağımsız olan Mekke Emirliği'ni tamamen egemenliklerine almak için birkaç kez girişimde bulunmuşlardı¹.

* Bu Makale, "Prices in Mecca During The Mamluk Period", başlığı ile *Journal of the Economic and Social History of the Orient* (JESHO), Vol. XXXII, Part III, 1989, s. 279-334'de yayınlanmıştır.

¹ Haşimiler için bkz. G. Rentz, "Hevaşim", İslam Ansiklopedisi, 2.baskı; Richard Mortel, *el-Ahvâl el-Siyasiyye ve'l-İktisadiyye bi-Mekke fi Asr el-Memlûki* (Riyad: Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi, 1985) S. 23-33; Ahmed el-Sibaî, *Tarih Mekke*, 4. baskı (Mekke: Dar Mekke, 1979), S. 202-11, 221-24; Hasan Muhammed El-Havary Gaston Wiet, *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, part 4, *Arabie*, Inscriptions et Monuments de la Mécque: Haram et Ka'ba, I, fas.I (Kahire: Institut Français d'Archeologie Orientale, 1985), s. 93-98, 102-104, 113-16; Katade b. İdris için bkz. Mortel, *Ahvâl*, s. 35-42; el-Sibaî, *Tarih* s. 224-30; Abdullah Ankavî, "Mekke fi Ahd El-Şerif Katade el-Hasanî," *Mecellet Külliyyat el-Edeb-Camiat el-Melik Suud*, 12, No: 1 (1985), 79-111; El-Havary et Wiet, *Matériaux*, s. 121, 123-27; muhteşem bir birincil kaynak için. Takiüd-din Muhammed b. Ahmed el-Fasî, *el-lkd el-zemin fi Tarih el-Beled el-Emin* (Kahire: Matbaat el-Sünne el-Muhammediyye, 1959-69), VII, 39-61.

Katade'nin başa geçişi, Emirliğin genişlemesiyle beraber yirmi yıl sürecek bir düzenin başlangıcıydı. Kutsal kentte huzur sağlanmış, Şerif memlûklarının gücü kırılmış, yeni kaleler inşa edilmiş ve Mekke hakimiyeti kuzeyde Yanbu ve Medine'ye, güneyde de Yemen'e erişirken Abbasi Halifesi el-Nâsır li-Dinillah'ın Mekke'yi Irak'a tabi kılma çabaları geri çevrilmişti².

Ancak bu istikrar süreci kısa sürdü. 617 /1220'de Katade, oğlu Hasan tarafından öldürüldü. Hasan kısa bir zaman sonra kendisini Mekke Emiri ilan etti. Hasan'ın emirliğini kardeşi Râcih tanımadı. Bunun neticesinde çıkan iç savaş Yemen'in Eyyûbi Emiri el-Melik el-Mesud Yusuf'un Mekke'yi ele geçirmesine yaradı, 619/1223. Yusuf'un 626/1229'da ölümünün ardından Yemen'de dizginler onun komutanlarından birinin, Resûli Hanedanı (626/1229 - 858/1454)nın kurucusu Nureddin Ömer b. Ali b. Resul'un eline geçti. Nureddin Ömer eskiden Yusuf'un Mekke valisi idi. Bu yüzden o kutsal kentte hükmedilerek elde edilecek siyasal ve ekonomik avantajların şüphesiz farkındaydı. Böyle olunca da 629 (1232)'de Hicaz'a ordu sevk ederek el-Mesud'un ölümüyle Mısır Eyyûbileri'nin eline geçen Mekke'nin kontrolünü eline aldı. Müteakip yirmi yılda, şehir mali ve askeri yönden -kağıt üzerinde- Hasani Şerifleri'nin yönetimindeydi ama gerçekte Mekke'nin kontrolü Resûliler ve Eyyûbiler arasında el değiştirdi³.

Emirliğin gerçek kontrolü Muhammed Ebu Numay'ın göreve gelişine dek Beni Hasan'ın eline geçmedi. Ebu Numay dönemi (654/1256 - 701/1301) bütün Eyyûbi ve Memlûkler devri boyunca Mekke'nin gördüğü en uzun istikrar ve harici saldırılara karşı güvenli bir dönem olmuştur. Diğer yandan, gelecekte Mekke'nin Memlûk egemenliğine geçişinin tohumları da Ebu Numay zamanında atılmıştır. Çünkü Hicaz uzun yıllar boyunca Mısır kontrolünde kalmıştı ve oradaki Resûli gücünün büyümesine Memlûkler'in başka bir tavır göstermesi beklenemezdi⁴.

² Cemaleddin Ebu'l-Feth Yusuf b. Yakub b. el-Mücvir, *Tarih el-Müstebsir* (Leiden: E. J. Brill, 1951), I, 9-10; İzzeddin Âli b. Muhammed b. el-Esir, el-Kamil fi'l-Tarih (Beyrut: Dar Sadır, 1965-6), XII, 40; Cemaleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf b. Tağri Birdi, *el-Nücûm el-Zâhira fi Mülûk Mısır ve'l-Kahire* (Kahire: el-Müessese el-Mısıriyye el-âmma lil-telif ve'l-tercüme ve'l-tibaa ve'l-neşr, 1972), VI, 249-50; el-Ankari, "Mekke", s. 101-104.

³ Mekke'de kontrolü elde etmek için Eyyûbilerle Resûliler arasında cereyan eden mücadeleye devri için pek çok çalışma yapılmıştır. G.R. Smith, "Eyyûbiler ve Resuliler-7./13. yy. Yemen'inde güç değişimi", *Islamic Culture*, 43, No 3 (1969), 175-80; Mortel, *Ahval*, 46-50; Aysel bint Abdullah Ba-kasi, *Bilad el-Hicaz fi'l-Asr el-Eyyûbi* (Mekke: Dar Mekke, 1980), s. 50-yy. J.C. Garcin, Yukarı Mısır'ın zamanlar iktisadi ve siyasal durumunu verirken Mekke'deki Eyyûbi-Resulî üstünlüğüne de değinmektedir. (Kahire: Institut Français d'Archéologie Orientale, 1976, s. 133-6. Ayrıca bkz. El-Havary et Wiet, *Matériaux*, S. 121, 123-7.

⁴ Ebu Numay için bkz. el-Fasi, *Ikd*, I, 456-71; Mortel; *Ahval*, s. 52-63; el-Sibai, *Tarih*, s. 254-62; Garcin, *Kus*, s. 203-4.

Memlûkler, Mısır ve Suriye'ye hakim olalıdan beri açıkça gözlerini Hicaz'a dikmişlerdi. Mekke ve Kahire arasındaki ilişkinin ana hatları ilk kez Ebu Numay zamanında açığa çıktı. Bunlardan biri Memlûk sultanlarının ünvanlarında "hadim el-harameyn el-şerifeyn" ifadesinin kullanılmasıdır. İfadenin bilinen ilk kullanılışı, Dimaşk kalesinde 659/1261 tarihli bir kitabede, el-Zahir Baybars (658/1260-676/1277) devrindedir⁵. El-Mansur Kalavun (679-689/1279-1290) devrinde bu ve benzeri tabirlerin sıkça kullanılması, bunların Memlûklerce ünvanlarının benimsenmiş ünvanlar olduğunu gösterir⁶. V./IX. asrın başında da ansiklopedist el-Kalkaşandı bunu sultan ünvanlarının standart bir parçası diye bahsetmektedir⁷.

Mekke-Kahire ilişkisinin çekirdeği olarak Ebu Numay dönemine götürülebilecek diğer bir iz de, Mekke'de Kabe'deki Cuma Hutbesi'nde ve Hac hutbelerinde Memlûk sultanlarının isim ve ünvanlarının okunmasıdır. Zahir Baybars'ın ismi bu şekilde ta 662/1264⁸ de okundu ve bu ölümüne dek böyle sürdü. Ancak çeşitli vesilelerle Baybars'ın adından sonra Yemen Resûli Sultanı Melik el-Muzaffer Yusuf'un da ismi okunmuştu⁹. Çok istisnai durumlar dışında Memlûkler bu ayrıcalığı Mekke'nin 923/1517'de Osmanlılar'a geçişine kadar kullanmayı sürdürdüler.

Memlûkler'in "hadim el-harameyn el-şerifeyn" görevleri Kabe'ye her yıl kisve sunuşlarıyla gösteriliyordu. Kabe'nin örtüsü olan "kisve" siyah ipekten dokunuyor, üzeri gümüş ve altın yazılı Kur'an ayetleriyle süsleniyor ve gönderenin isim ve ünvanıyla birlikte ithaf yazısı da yerliyordu. Kahire'de özel atölyelerde yapılan kisveler Mısır hac kervanı (Mahmil) eşliğinde her yıl

⁵ Hasan el-Bâşâ, *el-Elkâb el-İslamiyye fi'l-Tarih el-Vesâik el-Âsâr*. (Kahire: Dar el-Nahda el-Arabiyye, 1957), s. 268.

⁶ Örneğin 684/1285-6 ve 687/288-9 tarihli kitabeler. Kahire'deki Sultan'ın cami-hastane-türbe külliyesindeki ikinci örnek ise "Mısır ve Hicaz topraklarının kralı" tabirini de ekliyor. Max Van Berchem, *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum, Epypte*, I. Memoires de la Mission archeologique française, XIX (Kahire, 1894-1903), 129, 141-42. Dahası, Kalavun ile Aragon kralı arasındaki 689/1290 tarihli bir anlaşmada, Kalavun kendisi için "Mekke'deki asil ve ulvi evin (Kabe) Sultanı" demektedir. Bkz. el-Bâşâ, *Elkâb*, s. 270.

⁷ Şihâbeddin Ebu'l Abbas Ahmed b. Ali el-Kalkaşandi, *Subh el-a'şâ fi sinâ'at el-inşâ* Dar el Kütüb, 1910-20), VI, 46.

⁸ Şafi b. Ali b. Abbâs el-Kâtib, *Hüsn el-Menâkib el-siriyya el-Muntaza'a min el-Sira el-Zahiriyye* (Riyad: Matabi' el-Kuvvet el-Musallaha el-Suudiyye, 1976), s. 70; Takial-Din Ahmad b. Ali el-Makrizi, *Kitab el-Sülûk li-Ma'rifet Düvel el-Mülûk* (Kahire: Lecnat el-telif ve'l-tercüme ve'l-neşr, 1956-73), I, 504-5.

⁹ el-Makrizi, *el-Zehab el-Mesbûk bi'l-Zikr men Hacce min el-Hülefa ve'l-Mülûk* (Kahire: Mektebet el-Harici, 1955), s. 84-5.

gönderilerek yenileniyordu¹⁰. VII./XIII. asrın ikinci yarısında¹¹ kisve'nin birkaç kez Resûliler'ce sunulduğu biliniyor, ancak kaynaklardan açıkça görülen o ki, kisvenin yapım ve sunumu Kahire sultanlarıyla özdeşleşmişti¹². VIII./XIV. asırdan günümüze kalan bazı vakıf belgeleri kisve yapımını karşılamak için sultanların belli bir ödenek ayırdığını gösteriyor¹³.

Geleneğin kaynağı tam olarak bilinmiyor. Ancak VIII./XIV.asrın sonlarında artık her Mekke Şerifi kisveyi taşıyan kervanı Kutsal Kent'in girişinde karşılıyor ve kisve yüklü devenin ayağını saygıyla öpüyordu. Bu hareket de onun Memlûk hâkimiyetine boyun eğişi olarak yorumlanıyordu¹⁴.

Kaynağı Ebu Numay devrine dayanan Memlûk-Mekke ilişkilerinin en önemli vechesi Memlûklerin Kutsal Kent'in iç işlerine karışması olgusuydu. Bu, çoğu zaman Şerif'in ricası üzerine gerçekleşiyordu. Nitekim 667/1268-9'da Ebu Numay, Sultan Baybars'tan kendisine Mekke Emirliği'nin tevcihine dair bir belge (*taklid*) istemiş ve hem bunu hem de yıllık, yirmi bin Dirhem'e varan bir maaşı elde etmişti. Bunların karşılığında da Memlûkler'e bağlılık yemini etmiş ve hükmü altındaki hac yollarının güvenliğini sağlayacağı sözünü vermişti¹⁵. Ayrıca aynı yıl Hacca gidişinde Sultan, emirlerinden birini buraya temsilcisi olarak tayin etmişti. Fakat çok geçmeden Ebu Numay ve amcası İdris, Sultanın temsilcisini taretmişler ve bu görev de kaldırılmıştı¹⁶.

¹⁰ Şihâbeddin Ahmed b. Yahya b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesalik el-Ebsâr fi Memâlik el-Emsâr* (Kahire: Dâr el-Kütüb, 1924), I, 68; el-Kalkaşandî, *Subh*, IV, 281-2; el-Fâsî, *Şifa el-Garâm bi-Ahbâr el-Beled el-Harâm* (Kahire: İsa el-Bâbi el-Halebi, 1956), I, 122-4.

¹¹ 659/1261 için, bkz. Bedreddin Muhammed b. Hatim el-Yâmi, *el-Simt el-Ġâlî el-Semen fi Ahbar el-Müluk min el-Guz bi'l-Yemen* (Londra: Luzac, 1974), S. 351; 661/1263 için, *Simt*, s. 384; 668/1270 için, el-Fasî, *İkd*, VII, 489; 666/1268 için, Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Fahd, *İthaf el-Verâ bi-Ahbâr Ümm el-kurâ*, MS, Kral Suud Üni. Kütüphanesi, Riyad, No: f 113/2, 666 yılı olayları (yazmanın sayfaları numaralanmamıştır.)

¹² Memlûklerin gönderdiği en eski kisve 661/1263'tedir. Bkz. el-Makrizi, *Süluk*, I, 502, Kahire'den bu yıl da "mutaden" gönderildiğini söylüyor. Karşılaştırınız, I, 703, 716, sırasıyla 680/1282 ve 682/1284 yılları için.

¹³ Muhammed Muhammed Emin, *el-Evkaf ve'l-Haya el-İctimaiyye fi Mısır* (Kahire: Dar el-Nahda el-Arabiyye, 1980), s. 105-6.

¹⁴ el-Makrizi, *Süluk*, IV, 277. Bu törene ilişkin bulduğum en eski kayıt 788/1386'ya aittir. bkz. el-Fasî, *İkd*, I, 319; el-Makrizi, *Süluk*, III, 554; İbn Hacer el-Askalani, *İnbâ el-Ġumr bi-Enbâ el-Umr* (Kahire: el-Meclis el-Ala li'l-Şuun el-İslamiyye, 1969-72), I, 318; Bedreddin Muhammed el-Ayni, *İkd el-Cümân fi Tarih Ehl el-Zaman*, Kahire: Dar el-Kütüb el-Mısriyye, no. 1584 tarih, f. 311; Bahaeddin Muhammed b. Lütfullah el-Halidi, el-Maksad el-Rafi' el-Menşe' el-Bâdi li'l-Sanaat el-İnşa, Kahire: Darel-Kütüb el-Mısriyye, no. 21031??, I, f. 154a.

¹⁵ Muhyiddin b. Abdüzzahir, *el-Ravz el-Zahir fi Sirat el-Melik el-Zahir*. (Riyad: Metabi el-Kuvvet el-Musallaha el-Suûdiyye, 1976), s. 351-2; el-Fâsî, *İkd*, I, 459; el-Makrizi, *Süluk*, I, 579; el-Ayni, *İkd*, XX, f. 554.

¹⁶ el-Fâsî, *İkd*, I, 415.

Baybars'ın 676/1277'de ölümünü müteakip Mısır'da dahili istikrarın bozulması Yemen'in Resûli Sultanının hâkimiyet dairesine Hicaz'ı içine alacak şekilde teşebbüse geçmemize sebep oldu. Buna karşılık Memlûk Sultanı Kalavun 681/1282'de Şerif Ebu Numay'dan kendisine ve haleflerine bağlılık yemini aldı. Şunu da belirtmek gerekir ki, Mekke Şerifi'nin verdiği sözlerden biri de her yıl Kahire'den gönderilen kisveyi Kabe'ye asmak ve başka birinin göndereceğinin asılmasına izin vermemektir¹⁷. 687/1288'de Ebu Numay bağımsızlığını ilana kalkıştığında Kalavun, onun rakibi Medine'nin Hüseyin Şerifi Cemmaz b.Şih'a askeri destek gönderdi. Cemmâz Ebu Numay'ı Mekke'den taretmeyi denemiş ama başaramamıştı¹⁸.

Emirliğinin son on yılı boyunca Ebu Numay bağlılığını Memlûkler'den Resûliler'e yöneltti, ve bunu da birkaç kez değiştirdi. Aralarında el-Fâsi'nin de yer aldığı bazı tarihçiler bunu onun kendisinin ve yanındaki şeriflerin ekonomik çıkarları için yaptığı şeklinde yorumlarsa da¹⁹, öyle görünüyorki, Ebu Numay, Memlûkler'in Mekke'nin işlerine giderek artan müdahalelerinin neticesinden korkar olmuştur. Özellikle evlatları arasında emirlik konusunda gittikçe büyüyen anlaşmazlık, sebebiyle onların Melûklerin Mekke'nin işlerine doğrudan müdahalesine sebep olacak ve böylece kendisinin bütün yaptıklarını yıkacak bir davet yapacaklarından korkuyordu. Durum böyle olunca Ebu Numay, Memlûkleri ve Resûliler'i birbirlerine karşı oynatmaya teşebbüs etti ve bunda da bir dereceye kadar başarılı oldu²⁰.

Safer 701/ Ekim-Kasım 1301'de ölümünün hemen ardından en güçlü dört oğlu Hümeйда, Rümeysa, Ebu'l-Ğays ve Utafya arasındaki amansız rekabet gün yüzüne çıktı. Bu doğrudan askeri müdahaleyle Mekke'de nüfuzlarını pekiştirmek isteyen Memlûkler için bulunmaz bir fırsattı. 701/1301 haccı sırasında Ebu'l-Ğays ve Utafya, diğer kardeşlerinin kendilerini Mekke Emiri sıfatının hak ve ayrıcalıklarından mahrum bırakmalarını iddia ederek Mısır emir el-haccı Baybars el-Bundukdarî'nin yardımını istediler²¹. Baybars onların ricalarını kabul ederek Humeyda ve Rumeysayı görevden azlederek

¹⁷ Muhammed b. Muhammed b. Bahâdur, *Fütûh el-Nasr fi Tarih Müluk Mısır*, MS Kahire: Dâr el-Kütüb el-Misriyye, no: 2399 tarih, II, f. 159; el-Makrizi, *Sülûk*, I, 276; El-Havary et Wiet, *Matériaux*, s. 140-1.

¹⁸ el-Fâsi, *İkd*, I, 461-2; el-Makrizi, *Sülûk*, I, 746.

¹⁹ el-Fâsi, *İkd*, I, 464.

²⁰ 696/1297'de Mekke'ye giden Kuzey Afrikalı bir hacı, el-Tucibi, veraset kavgasından bahsetmiştir, Mustafad el-Rihle ve'l-İhtirab (Tunus: el-Dar el-Arabiyye li'l-Kitab, 1975), s. 306-7.

²¹ Abdullah Ankavi, Memluk devri Mekke'sinin siyasal tarihindeki Mısır emir el-haccı'nın önemine değinmektedir, "Memlûkler Devrinde Hac", *Arabian Studies*, I (1974), 146-70.

yerlerine ortak emir olarak Ebu'l-Ğays ve Utayfa'yı atadı. Kahire'ye dönüşünde Baybars Humeyda ve Rumeysa'yızincirlenmiş olarak yanında götürdü. İkisi bir süre Mısır'da hapsedildiler²².

Ancak Mekke'de durum yine de karıştı ve el-Nasır Muhammed'in uzun sultanlığı süresince (üçüncü sultanlığı, 709/1310-714/1341) memlûkler rakip Şerifler arasındaki çatışmayı çözmek için birkaç kez askeri müdahaleye başvurmak zorunda kaldılar. Bu genelde, yönetimdeki Şerifleri azletmek ve yerlerine Memlûk isteklerine daha yatkın görünen Şeriflerin tayini şeklinde oluyordu. Bu istekler de Kutsal Kentler'e gelen hacı ve ziyaretçilerin emniyetiyle ilgiliydi²³.

Memlûkler VIII./XIV. asrın geri kalan yılları ve IX./XV. asrın ilk yılları boyunca Mekke içişlerine periyodik olarak doğrudan müdahalelerini sürdürdüler. Emir el-hacc, çoğu zaman, Mekke emniyeti ve/veya Şeriflerin azl ve tayinlerine ilişkin Sultanın emirlerini uygulamakla sorumlu görevliydi. Birkaç keresinde rakip grupları kendi çabasıyla uzlaştırmayı başarmıştı. Nitekim, 752/1352'de emir el-hacc Tayboğa el-Mehdi, Mekke'nin tek hakimi olmaya çalışan Rumeysa b. Ebi Numey'in oğulları Aclan ve Sakabe'yi barıştırmış onları müşterek emir olarak atamıştı²⁴ Bir keresinde ise, 757/1356'da Hac kervanıyla Mekke'ye giren ve kardeşi Sakabe'nin kaçısının ardından, Mekke'nin yegane hakimi olarak tanınan Şerif Aclan'a karşı²⁵ Tayboğa Hac emirliği görevinin ifasında beraberinde Hicaz'a giden Memlûk askerlerini kullanmak zorunda kalmıştı.

Dikkate değen husus, IX./XV. asrın ilk yıllarına kadar Mekke'deki Memlûk varlığının askeri bir işgale kadar varmadığıdır. Kahire'deki Sultan'ın Hicaz'a sevkettiği Memlûk güçleri genellikle küçüktü (100-700 atlı) ve bunlar belirli amaçların yerine getirilmesiyle hemen Kahire'ye dönerlerdi. Öte yandan VIII./XIV. asrın ortalarına gelindiğinde Mekke Emirlerinin azl

²² Şihabeddin Ahmed b. Abdülvehhab el-Numayri, *Nihayet el-Arib fi Fünun el-Edeb*, MS Kahire: Dar el- Kütüb el-Mısıriyye, no 549 *Ma'arif 'Amma*, XXX, f. 7; el-Fâsi, *İkd*, IV, 234; el-Ayni, *İkd*, XXI, ff. 267-8.

²³ 8./14. y.y. Mekke'sinin daha detaylı bir siyasal tarihi için, bkz. Mortel, *Ahval*, s. 65-118; "Zeydi Şiizm ve Mekke Hasani Şerifleri", *International Journal of Middle East Studies*, 19 (1987), 455-72. el-Nasır Muhammed'in 704/1305, 710/1311, 712/1313, 713/1314, 715/1315, 717/1317, 718/1319, 719/1319, 720/1320, 730/1330 ve 731/1330-1 de Mekke'ye böyle müdahaleleri oldu. Ayrıca bkz. Garçin, Kus, s. 203-4; El-Havary et Wiet, *Matériaux*, s. 142-3, 144-6, 149.

²⁴ el-Fâsi, *İkd*, III, 396; VI, 63; el-Makrizi, *Sülûk*, II, 858; İbn Tağri Birdi, *Nücûm*, X, 265.

²⁵ el-Fâsi, *İkd*, III, 397; VI, 66.

ve tayini tamamen, Memlûklerin elindeydi²⁶. Ancak günlük işlerin yönetimi konusunda Şerifler genelde bağımsızdı.

VIII./XIV. asrın son on yılı Mekke'de gittikçe artan bir iç kavgalar devriydi; memlûkleri ve yandaşlarıyla birlikte Şerifler Emirliğin kontrolünü ele geçirmek için kavgaya ediyorlardı. 797 /1395 tarihinde görevdeki Şerif Ali b. Rumeysa'nın katli bu mücadelelerin zirve noktasıdır. O'nun yerine kardeşi Hasan geçti²⁷ ve en azından uzun süren hükümranlılığının (798-818/ 1395-1415); (819-829/1416-1426) ilk yıllarından sonra, Mekke'de ve oraya bağlı yerlerde düzeni kurarak Çerkes Memlûk Sultanı Berkuk (784-791/1382-1389); (792-801/1390-1399) ve varisi oğlu Ferec (801-808/1399-1405), (808-815/1405-1412)'in güvenini kazandı. Nitekim, 801/1401-2'de Sultan Ferec, Hasan b. Aclan'a bir irade-i şahane (*mersum*) göndererek Mekke'ye görevli gelen Memlûk Emirlerinin Şerif'in emirlerinde olacağını ve Emirliğin işlerine dolaylı ya da doğrudan herhangi bir müdahalede bulunmayacağını beyan ediyordu²⁸. Bunu takiben 811/1408'de gönderilen bir iradeyle de Hasan b. Aclan'ın Hicaz'a naib el-saltana olarak atandığı belirtiliyordu²⁹. İlk bakışta Şerifin nüfuzunun iyice arttığı düşünülebilir, çünkü artık Medine dahil bütün Hicaz kontrolüne veriliyordu. Ancak dikkatlice gözlemlendiğinde bu görevin Şerif'e tevcihi, en nihayetinde Mekke'yi Kahire'ye bağlayan bağların kuvvetlendirilmesi demektir. Gerçekten de böylece Mekke Şerifi teoride doğrudan Kahire'deki Sultana karşı sorumlu, Memlûk idaresinde bir memur olmuştur.

811/1408 yılı, Hasan b. Aclan'ın yönetiminde bir dönüm noktasıdır: bu tarihten sonra o tedricen oğulları ve kuzenlerinin kontrolünü elinden çıkardı ve bunlar arasındaki rekabet hac emniyetini tehdit etmeye başlayınca 818/1415 tarihinde Sultan kendisini görevden uzaklaştırdı. Sonuçta Hicaz'da naib el-saltana unvanı feshedildi. Ancak bu, Mekke Emirliği'nin Hasan b. Aclan'a iade edilmesinden kısa bir süre önce olmuştur. Hasanî Şerifler arasındaki iç çatışmalar Hasan b. Aclan'ın ikinci dönem emirliğinde de artarak

²⁶ el-Kalkaşandi, Mekke Şerifi'nin tayinine ilişkin bazı belgeler içermektedir; bkz. *Subh*, XII, 233-40; El-Havary et Wiet, *Matériaux*, S. 150, 153-4.

²⁷ Hasan b. Aclan devri için bkz. Mortel, *Ahval*, s. 119-40; el-Sibai, *Tarih*, s. 290-300; el-Fâsi, *Ikd*, IX, 86-155.

²⁸ el-Fâsi, *Ikd*, IV, 97.

²⁹ el-Fâsi, *Ikd*, IV, 105; el-Makrizi, *Sülûk*, IV, 76; el-Ayni, *Ikd*, XXV, f. 283; Ibn Tağri Birdi, *Nücum*, XIII, 74; XV, 135; Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman el-Sehavi, el-Dev' el-Lâmi' li-Ehl el-Karn el-Tasi' (Beyrut: Dar Mektebet el- Haya, n.d.), III, 104; El-Havary et Wiet, *Matériaux*, s. 197-8.

sürdü ta ki 826/1423'te Mısırlı emir el-hacc Kurkumas el-Şabanî'nin Sultan Barsbay'ın gönderdiği memlûklerle birlikte hac bitimi Mekke'de kalmaya devam etmesine kadar³⁰. Bu tarihten itibaren Memlûk Sultanlığı'nın çöküşüne dek her yıl Sultan, bir emiri, komutasında yaklaşık otuz Memlûkle birlikte Mekke'ye gönderiyor ve böylece hem düzen ve emniyeti sağlıyor hem de Mekke'nin bir Memlûk idaresine dönüşümünü gerçekleştiriyordu³¹.

Mekke'nin statüsündeki değişim en iyi bir şekilde Sultan Barsbay döneminden kalma iki kitabede görünmektedir. Birincisi Sultanca Kahire'de yaptırılan medrese kitabesidir ve 827/1423-4 tarihini taşır. Burada Barsbay'a "hadim el-harameyn el-şerifeyn" denmektedir³². İkincisi, Kahire'de Sultan tarafından yaptırılan hankahdaki 835/1431-2 tarihli kitabe olup burada, Sahib el-Aktar el-Hicaziye (Hicaz'ın Efendisi) denmektedir³³. İşte bu tarihten itibaren Mekke Emirlîği bir Memlûk vilayeti olmuştur.

Hasan b. Aclan'ı takiben Mekke Emirlîğine oğlu Bereket (829-859/1426-1455) ve torunu Muhammed (859-903/ 1455-1497) geldiler. Bereket döneminde, Memlûkler ekonomiye de karışmaya başlayınca, Mekke'nin Mısır'a bağımlılığı iyice arttı. Gerçi bu dönemde de bir takım iç düzensizlikler de Emirlîği tahrip ediyordu. Ancak yine de önceki dönemlere nazaran yaptığı tahribat daha azdı³⁴. Muhammed b. Bereket'in göreve gelişiyle Mekke IX./XV. asır boyunca en uzun iç barış dönemini yaşadı. Mekke Emirlîği yine Memlûk idaresinde idi. Ancak Sultan el-Eşref Kayıtbay (872-901/1468-1496), Şerif Muhammed'e açık destek politikası güderek onun Hicaz'daki nüfuzunu epeyce genişletti³⁵. Bu, o dönemde Mekke'ye gönderilen bazı irade-i şahane (*merâsîm*)'nin içeriğinden de anlaşılmaktadır³⁶.

903/1497'de Muhammed b. Bereket'in ölümünü, Mekke'de ciddi iç huzursuzluklar takip etti. Çünkü, oğlu ve seçilmiş halefi Bereket'in emirlîğini

³⁰ el-Fâsi, *İkd*, IV, 147; el-Makrizi, *Sülûk*, IV, 655-6, 660; İbn Hacer el-Askalâni, *İnbâ'*, III, 324; İbn Tağri Birdi, *Nücûm*, XIV, 260-1, 263.

³¹ el-Halidi, *Maksad*, I, f. 154.

³² Gaston Wiet, *Matériaux*, 351, 352.

³³ Wiet, *Matériaux*, II, 367.

³⁴ Bereket b. Hasan b. Aclan devri için, Mortel, *Ahwâl*, S. 140-9; el-Sibai, *Tarih*, S. 302-7; El-Havary et Wiet, *Matériaux*, S. 202.

³⁵ Muhammed b. Bereket'in devri için, Mortel, *Ahwâl*, s. 151-61; el-Sibâi, *Tarih*, S. 308-309.

³⁶ ör., 876/1471'de gönderilenler (Ömer b. Fahd, *İthâf*); 878/1474 (Ibid.); 887/1482 (Ömer b. Fahd, *Bülûğ el-Kirâ bi'l-Zeyl İthaf el-Verâ bi Ahbâr Ümm el-Kurâ*, MS Kral Suud Ün. Küt. Riyad, no: f 73/1, f. 106); 888/1483 (*Bülûğ*, f. 156); 892/1486 (Ibid, f. 316); 894/1489 (Ibid, f. 49a)

bazı kardeşleri tanımadılar. Memlûk Sultanlığı Hicaz'daki bu duruma yeterince müdahale edemedi. Çünkü orada da 901/1496'da Kayıtbay'ın ölümüyle iç sorunlar ortaya çıkmıştı. Kansuh el-Gavri (906-922/1501-1516)'nin göreve gelişinden sonra Memlûkler'in Mekke siyaseti zaafını sürdürdü ve atama beratı merhum Şerif Muhammed b. Bereket'in oğullarından hangisi, güç ya da politik manevralarla, emirliği ele geçirmişse ona verildi. Osmanlılar'ın 923/ 1517'de Mısır'ı fethinin ertesinde Mekke Emiri Bereket b. Muhammed b. Bereket, Sultan Selim'e biatını açıkladı ve böylece Mekke Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldu³⁷.

II. MEMLÛK DEVRİNDE MEKKE EKONOMİSİ

MEMLÛK DEVRİNDE MEKKE EKONOMİSİ TARIM ve GIDA ARZI³⁸

Ortaçağ Müslüman coğrafyacıları, Mekke'yi çevreleyen haram bölge sınırları içinde tarım yapılmadığında hemfikirdirler³⁹. Bolluk ve çeşitliliği İbn Cübeyr ve İbn Battuta'ya⁴⁰ oldukça şaşırtan Kutsal Kent pazarının gıda arzı kaynakları; meyve ve sebze gibi çabuk bozulanlar Mekke kontrolündeki çevreden, hububat ise Hicaz sınırları dışından geliyordu.

Mekke'de tüketilen nar, muz, kuru ve yaş üzüm gibi meyvelerin çoğu, Mekke'nin 99 km güneydoğusunda, Sarat dağlarının doğu eteklerindeki Taif civarında yetiştiriliyordu⁴¹. Vadi Marr ise Mekke'ye daha yakın ve iktisaden çok daha önemli bir yerdi. Diğer adıyla Marr Zahran Mekke'den 24 km

³⁷ Mekke'nin Memluk kontrolündeki son yirmi yılı için, bkz. Mortel, *Ahvâl*, s. 161-72; el-Sibai, *Tarih*, s. 309-17.

³⁸ Tarım ve gıda arzının geniş detayı için makalemize bkz. "*Mesâdir el-Temvîn el-Çidâi li-İmârat Mekke*, 358/969-923/1517" *Mecellat Külliyyat el-Edeb-Camiat el-Melik Suud*, 12, No: 1 (1985), 193-219.

³⁹ el-Istahri, *Kitab el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, 2. bs. (Leiden: E.S. Brill, 1967), 523; İbn Havkal, *Kitab Suret el-Arz*, 2. bs. (Leiden: E.J. Brill, 1967), 37; Yâkût el-Hemavi, *Mucem el-Büldân* (Beyrut: Dar Sadır, n.d.), V, 187; Muhammed b. Abdullah el-İdrisi, *Nüzhet el-Müştâk fi İhtirâk el-Afâk* (Napoli, 1965-77), II, 141.

⁴⁰ Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr, *Tezkire bi'l-Ahbâr an ittifâkât el-Asfâr* (Kahire: Dar el-Tahrir, 1968), 96-7; Muhammed b. Abdullah b. Battuta, *Tuhfet el-Nüzzâr fi Garâib el-Emsar ve acâyib el-Asfâr* (Beyrut: Dar Sadır, 1964), 132; Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, Arabçaya çev. Yahya el-Haşşab (Kahire: Dar el-Kitab el-Cedid, 1970), 124; İbn el-Mücavir, *Müstebşir*, I, 9; El-Havary et Wiet, *Matériaux*, 171-3.

⁴¹ İbn Havkal, *Suret el-Arz*, s. 39; Muhammed b. Ahmed el-Makdisi, *Ahsan el-Tekasim fi Marifet el-Akâlim*, 2. bs. (Leiden: E. J. Brill, 1967), s. 79; el-İdrisi, *Nüzhet el-Müştâk*, II, 144; Yâkût, *Mücam el-Büldân*, IV, 9.

uzakta, kuzeyde Suriye hac yolu üzerindeydi. Kuzeydoğuda daha az uzak bir yer de Nahle vadisi idi. Bu iki yerde de kaynak sularıyla beslenen bir tarım yapılıyor ve üründen de Mekke'ye yeterince sebze ve meyve arzı yapılıyordu⁴². Diğer yandan ise, buralarda yetiştirilen arpa, buğday ve darı gibi hububat Kutsal Kent'in ihtiyacını bilhassa Hac mevsiminde karşılayamıyordu çünkü, bu ürünler Hicaz'ın tahmin edilmeyen ve çok değişken yağmur sularıyla besleniyordu⁴³.

663-669/1264-1270-1⁴⁴ boyunca ve 744/1343⁴⁵ yılında olduğu gibi Hicaz'a musallat olan hayli sık kuraklıklar temel gıda maddeleri fiyatlarında büyük artışlara yol açıyordu. Bazı kuraklık dönemlerinde, 694/1294'teki gibi, Mekke'de kıtlığa benzer bir hayat yaşanıyor ve sonuçta da yoksul nüfus göç etmek zorunda kalıyordu⁴⁶. Memlûkler dönemi boyunca Emirliğin yaşadığı en ciddi kuraklık 766/1364-5 yılındaydı. O zaman et ve sebzelerden çok az miktarda arz varken, hurma ve tahıl gibi temel gıdalar bir ayı aşkın sürecek pazarlarda bulunamıyordu⁴⁷.

Sonuç olarak, Mekke'deki gıda arzının kalite ve çeşitliliğine dair İbn Cübeyr ve İbn Battuta'nın muhtemelen abartarak çizdikleri tablonun değiştirilmesi gerekmektedir. Mekke halkınca tüketilen hububatın sadece küçük bir kısmı bölgede üretiliyordu. Zaten çoğu zamanlarda, kuraklık dolayısıyla bu ürünler de bulunmuyordu. Bu pek de iç açıcı olmayan durumda, nüfusunu doyurmak için Mekke çoğunlukla komşu bölgelere ve yakın dost güçlere bağımlıydı. Bu durum Mekke'deki yiyecek fiyatlarının iniş çıkışlarını da açıklamaya yardım etmektedir. Mekkeyi besleyen bölgelerdeki siyasi, ekonomik ve çevre şartlarının hepsi de gıda arzının miktar ve kalitesini doğrudan etkiliyordu. Bu aşağıdaki örnekle açıklık kazanacaktır. Mekke, memlûkler devrinde tahıl arzını dört bölgeden karşılıyordu; Sarat dağları, Yemen sahil ovası (Tihama), Doğu Sudan ve Habeşistan, ve Mısır. Şimdi bunların herbirinin önemini görelim.

⁴² İbn Cübeyr, *Tezkire*, 96, 98, 136; İbn el-Mücvir, *Müsteşir*, I, 9; İbn Battuta, *Tuhfet el-Nüzzâr*, 130, 132; el-Malik el-Muayyed İsmail, Ebu'l-Fida, *Takvim el-Büldân* (Paris, 1840), 95; el-Kalkaşandi, *Subh el-A'şâ*, IV, 248, 258-9.

⁴³ el-Kalkaşandi, *İbid*, 247.

⁴⁴ el-Fâsî, *Şifâ*, II, 271-2.

⁴⁵ İbn Tağri Birdi, *el-Minhal el-Sâfi ve'l-Müstevfi ba'd el-Vâfi*, MS Kahire: Dar el-Kütüb el-Misriyye, no. 1113, tarih, II, f. 376a.

⁴⁶ el-Makrizi, *İğâsat el-Ümme bi-Keşf el-Ğumme* (Hims: Dar el-Velid, 1956), 34; K.V. Zetterstéen, *Beiträge zur geschichte der Mamlukensultane* (Leiden: E.J. Brill, 1919), 38.

⁴⁷ el-Makrizi, *Sülûk*, III, 97; Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed b. *Kadı Şube*, *Zeyl Tarih el-İslam*, MS Kahire: Dar el-Kütüb el-Misriyye, no 392 tarih, IV, f. 176a.

Bu dört bölgeden en güvenilir ve ulaşılabilir olanı Taif'in güneyinden Yemen içlerine uzanan Sarat dağları bölgesiydi. Hep belirli zamanlarda ve özellikle de Receb ayında, Bejila, Gamid ve Zahran kabileleri kalabalık (genellikle birkaç bin) gruplar halinde Mekke'ye geliyor; bunlar hem umrelerini yapıyor hem de yörelerinde bulunmayan gıdaları almak için yanlarında getirdikleri buğday, arpa, darı, tereyağı, bal badem ve kuru üzümü satıyorlardı⁴⁸. İbn Cübeyr, bu kabilelerin Mekke'nin iktisadi hayatındaki önemini vurgulayanlardan birisidir. Ona göre bir çok Mekkeli yıllık tüketimlerini bunlardan alıyordu ve bunlarsız "Mekke'de hayat zorluk ile dolu demekti"⁴⁹. Devrin tarihçileri, bu kabilelerin gelişleriyle ana gıdaların fiyatında çoğunlukla dramatik düşüşler olduğunu kaydetmektedirler⁵⁰.

Mekke pazarı için diğer önemli bir hububat kaynağı da Yemen sahil ovası Tihama'ydı. Mallar buradan deniz yoluyla Cidde'ye götürülür, buradan da deve kervanlarıyla Mekke'ye taşınırdı. Burada tarım yeterli yağmurla yapılamadığı ve her zaman da yağmur yağmadığı için Tihama, Mekke için güvenilir bir kaynak değildi. Kuraklık dönemlerinde arz düşer ve başka yerlerden de yük gelmezse Mekke'de tahıl fiyatları yükselirdi⁵¹. Tihama'dan yapılan arzlar Resüliler ve Hasani Şerifler arasındaki ilişkilerden de etkileniyordu⁵². Bazı rakip Şerif grupları karıştırmak için Yemen tahıl yüklerinin Cidde'den Mekke'ye naklini engelliyorlardı⁵³. Yine de Mekke, Tihama arzına o kadar bağımlıydı ki, bazan bölgeden bir tahıl yükünün geldiği şayiası bile Mekke'de tahıl fiyatlarının epeyce düşmesine yetiyordu. Nitekim böyle bir olay Receb 908/ Ocak 1503 tarihinde yaşanmıştı⁵⁴.

Doğu Afrika limanları Sevakin, Berber ve Zeyla'dan buğday, darı ve süpürge darısı da deniz yoluyla Cidde'ye buradan da Mekke'ye taşınıyordu. Bu limanlar Mekke'ye güçlü siyasi ve ticari bağlarla bağlıydı⁵⁵. Mekke'nin tahıl

⁴⁸ İbn Cübeyr, *Tezkire*, 97, 104; İbn el-Mücvir, *Müsteşşir*, I, 21-2; İbn Battuba; *Tuhfet el-Nüzzâr*, 164.

⁴⁹ İbn Cübeyr, *Tezkire*, 104.

⁵⁰ 789/1387-8 için, Muhammed b. Abdürrahim b. el-Fırat, *Tarih el-Düvel ve'l-Mülûk*, vol.9 (Beyrut: American Un. Press, 1942), I, 21-2; 815/1413 için, el-Fâsî, *Şifâ*, II, 275; 908/1502-3 için; Abdülaziz b. Fahd, *Bülûğ*, f. 1296; 910/1504-5 için, *Bülûğ*, f. 144b.

⁵¹ 815-816/1412-14 senesi için bkz. el-Fâsî, *Şifâ*, II, 275-77.

⁵² A.g.e., II, 272-3.

⁵³ el-Makrizi, *Sülûk*, II, 660; Abdülmalik b. Hüseyin el-İsâmî, *Simt*, el-Nücüm el-'Avâli fi Enbâ' el-Evâil (Kahire: Matbaat el-Salafiyye, nd), IV, 235.

⁵⁴ Abdülaziz b. Fahd, *Bülûğ*, f. 131b.

⁵⁵ Mortel, "Mesâdir", 203-4.

kaynakları olarak IX./XV. asrın ilk dönemlerinde Doğu Sudan ve Habeşistan o denli önemliydi ki mutad yükler gecikecek veya gelmeyecek olsa fiyatlar hemen artardı⁵⁶. Devrin Mekke vekayınameleri ve Avrupa gezginlerinin yazdıkları dikkatle tarandığında açıkça görülüyor ki IX./XV. asrın son ve X./XVI. asrın ilk dönemlerinde Mekke tahıl tüketiminin hayati miktardaki bir bölümü Doğu Afrika kökenli olup özellikle de Zeyla yoluyla getiriliyordu⁵⁷.

Memlûkler devri boyunca Mekke'ye hububat sağlayan dördüncü büyük kaynak Mısır'dı. İslam'ın ilk devirlerinden beri, Mısır yöneticileri Hicaz'a büyük miktarda tahıl bağışlıyorlardı. Fatimîler, hem Şeriflere hem de iki Kutsal Kent'in halkına cömertce gıda hibesinde bulunarak Kahire'nin Mekke ve Medine'yle bağlarını güçlendirmeye çalışmışlardı. Bu politika sonraları Eyyûbiler'ce de sürdürüldü ve Memlûkler tarafından daha da ilerletildi⁵⁸. VIII./XIV. ve IX./XV. asırlar boyunca Hicaz'daki kıtlık dönemlerinde Memlûk Sultanları Cidde yoluyla sık sık yüklüce tahıl sevk ediyorlardı. Nitekim 722/1322'de Mekke'de kıtlık şartlarına yol açan ciddi bir kuraklık ertesinde el-Melik el-Nâsır Muhammed ve bazı emirleri biraraya gelerek Cidde'ye dört bin irdebbb buğday gönderip kıtlığı hafiflettiler⁵⁹. VIII./XIV. yüzyılda Berkuk'un Mekke'ye yıllık üç bin irdebbb buğday tahsis ettiği bilinmektedir. Bu buğdaydan, günlük sekiz bin ekmek(kırk irdebbb) yapılıyor ve muhtaçlara dağıtılıyordu⁶⁰. Dahası, VIII./XIV. yüzyılın sonlarında Memlûk Sultanlığı'nın en güçlü simalarından Emir Yalboğa el-Hassakî el-Ömerî'nin 766/1364-5'teki büyük kıtlıkta Mekke halkına toplam oniki bin irdebbb kaliteli buğday gönderdiği bilinmektedir⁶¹.

ALIŞ-VERİŞ VE TİCARET

Memlûkler devrinde, Hindistan'ın batı sahili ile Arab Yarımadası ve Mısır limanlarını bağlayan denizyolu üzerinde bir ticaret merkezi olarak (Mekke'nin Limanı) Cidde'nin önemi bir hayli arttı⁶². IX./XV. asrın başlarına kadar ticaret gemileri Kasım ayında başlayan kış musonlarının yardı-

⁵⁶ el Fâsî, *Şifâ*, II, 274, 276.

⁵⁷ Abdülaziz b. Fahd, *Bülûğ*, ff. 31a, 69b, 229a; Ludovico di Varthema, *The Itinerary of Ludovico di Varthema*, (Londra: Aymant Press, 1978), 39.

⁵⁸ Mortel, "Mesâdir", 205-10; Garçin, *Kûs* 134, 207-8; El-Havary et Wiet, *Matériaux*, 87-8.

⁵⁹ El-Makrizî, *Sülûk*, II, 238; el Aynî, *İkd*, XXIII, f. 342.

⁶⁰ İbn Tağrî Birdî, *Nücûm*, XII, 109.

⁶¹ el Fâsî, *Şifâ*, II, 274; el Makrizî, *Sülûk*, III, 97; *Kadı Şube, Zeyl*, IV, f. 176a.

⁶² Memlûk döneminde Mekke ve Cidde'nin ticari önemi için, Mortel, *Ahval*, 173-93.

mıyla Hindistan'dan yelken açıp Aden'e gelirlerdi. Aden'de bunların yükleri Kızıldeniz sularına daha uygun olan diğer teknelere (gemilere) boşaltılırdı. Şileb (jilab) denilen bu gemiler malları Mısır'ın Kızıldeniz sahilindeki Ayzab limanına veya Cidde'ye kadar taşırlardı. Bu ticaretteki malların bir kısmı muhtemelen Uzak Doğu'dan gelse de çoğunluğu Hint kökenliydi. Pamuklu giyecekler, ipekler, baharat özellikle Hindistan'ın Malabar sahilinden- biber, misk otu, kafur, kehribar, sandal ağacı, Hint Okyanusu incileri, ve akik taşı gibi kıymetli ve yarı-kıymetli taşlar bu ticaretin ana mallarıydı⁶³.

En azından V./XI. yüzyıldan beri Mekke Şerifleri bu ticaretin önemini kavramıştı ve bu ticareti destekliyorlardı. Cidde'den geçen mallardan aldıkları gümrük resimleri (öşr) kısa sürede ana gelir kaynakları oldu⁶⁴. VIII./XIV. yüzyıl boyunca yönetimdeki şerifin rakipleri sıklıkla Kızıldeniz ticaretine müdahale ettiler. Bunlar bazan Cidde'nin zengin tüccarlarının mallarını yağmalıyorlar, bazan bunların Mekke'ye ulaşımını engelliyorlar veya gümrük resimlerine elkoyarak Mekke Emirini, gelirinin önemli bir parçasından mahrum bırakıyorlardı. Nitekim, 736/1335-6'da Şerif Mübarek b. Rumeysa, amcası Utayfa'nın durumunu güçleştirmek amacıyla Cidde ve Mekke'deki bazı tüccarların mallarına elkoymuştu. Çünkü Utayfa, Mübarek'in babasıyla Mekke'de bir güç yarışına tutuşmuştu⁶⁵. 752/1351 tarihindeyse kardeşi Aclan'ın emirliğini tanımayan Şerif Sakabe b. Rumeysa Cidde'nin kontrolünü eline geçirerek gümrük gelirlerini müsadere etti⁶⁶.

Bütün bu hadiselerle rağmen, Cidde'nin Kızıldeniz ticaretindeki önemi VIII./XIV. yüzyılın ikinci yarısında da artarak devam etti. Bu büyük oranda Yukarı Mısır'ın ekonomik çöküşüyle gelen Ayzab'ın önemini yitirmesine ve özellikle de Memlûk yönetiminin bedevi aşiretlerin kontrolünü giderek

⁶³ İbn Cübeyr, *Tezkire*, 96; Şemseddin Ebu Abdullah, *Tarih el Cezeri*, MS Kahire: Dar el-Kütüb el-Mısıriyye, no. 995 tarih, III, f. 12; el Ayni, *İkd XXV*, f. 415; el-Sekavî, *Tibr*, (Kahire: Bulak, 1986), 19; Varthema, *Itinerary*, 19; Jean Thé nand, *Le Voyage d'outre Mer de Jean Thé nand (Paris, 1884)*, 64; Emmanuel Piloti de Crête, *L'Égypte an commencement du XVe siècle d'après le Traité Emmanuel Piloti de Crête*, (Kahire: Imprimerie de l'Université Fouad 1er, 1950), 9-10; karşılaştırınız, Wilhelm ken Heyd, *Histoire du commerce de Levant an Moyen-Age*, 2. bs. (Leiezig: Q. Harrasowitz, 1923), II, 497; Subhi y. Labib, *Handels-geschichte Ägyptens in Spätmittelalter* (Wiesbaden: Franz Steiner, 1965), 193-4.

⁶⁴ el-Makrizi, *Sülûk*, IV, 276; Labib, *Handels-geschichte*, 381.

⁶⁵ Ibid, II, 408.

⁶⁶ el-Fâsi, *İkd*, III, 396; VI, 62.

kaybetmesine bağlıydı. Çünkü bu durum Nil üzerinden Ayzab'dan Kûs'a yapılan karayolunun önemini yitirmesine yol açmıştı⁶⁷.

Cidde'nin yükselişinin diğer bir sebebi de Uzak Doğu'dan Doğu Akdeniz limanlarına uzanan karayolunun çöküşüydü. Çünkü VIII./XIV.yüzyılın ilk yarısında İran ve Irak'taki İlhanlı Sultanlığı yıkılmış ve aynı yüzyılın sonunda Timur orduları bu yolları tahrip etmişti. Bu ticaret böylece büyük oranda Hint Okyanusu- Kızıldeniz mecrasına taşındı.

Bu ticaretin boyut ve ehemmiyeti hakkında devrin vekayinâmelerindeki bazı kayıtlardan fikir edinilebilir. Mesela Cemaziyelahir 789/Mayıs-Haziran 1387'de üç gemide bulunan (Cidde'de) Kârimî tüccarlarının 600.000 altın Miskal değerindeki malın Şerif Kubeyş b. Aclan tarafından müsadere edilmişti⁶⁸. 794/1398'de Doğu malları taşıyan kırk gemi Yemen'den Cidde'ye gelmişti⁶⁹. Ramazan 802/ Mayıs 1499'da Mekke Emiri Hasan b. Aclan'ın Cidde'de gümrük resimlerinden yüklü bir miktar para topladığı kaydedilmektedir⁷⁰. Safer 804/ Eylül-Ekim 1401'de Hasan b. Aclan'ın Cidde yakınlarında karaya oturan Kârimilere ait bir gemiden 65.000 altın Miskalden fazla bir miktar vergi aldığı ve bunun, geminin toplam mallarının çeyreğinden biraz az olduğu biliniyor⁷¹.

İlk yönetim yıllarında Hasan b. Aclan, Cidde'deki Yemen tüccarlarını Şeriflerin keyfi uygulamalarına karşı korumayı üstlendi⁷². Bu amaçla 806/1403-4'de görevi gemilerin boşaltımını ve gümrük resimlerinin toplanmasını düzenlemek olan birini Cidde'ye vekil atadı⁷³ ve ticareti teşvik için resimleri de üçte bir oranında düşürdü⁷⁴. 816/1413-4'te Hasan b. Aclan ve kuzeni Rumeysa b. Muhammed arasında patlak veren tatsızlık ve sonucunda

⁶⁷ 8./14. y.y. Kızıldeniz ticareti, Ayzab'ın düşüş ve Cidde'nin yükselişi için, bkz. Heyd, *Histoire de commerce*, II, 443-5; Ahmed Darrag, *L'Epypte sous le régime de Basbary/Dimaşk*: Institut Français, 1961), 195-200; idem., "Ayzab", *Mecellet nehdat ifrîkiyye*, 7 (1958) 53-60; Yusuf Fazl Hasan, *The Arabs and The Sudan* (Khartoum: Khastoum Un. Press, 1973), 66-79; Naim Zeki Fehmi, *Turuk el-Ticâre el-Devliyye ve mahattâtuha beyn el-Şark el-Garb fi avahir el-Usur el-Vüsta* (Kahire: el Haye el-Mısriyye el-Amme li'l-Kitab, 1973), 125-6, 133, 137-9. Özellikle Garçin, *Kûs*, 420-5, Barsbay'ın 829/1426'da Ayzab'ın tahribi emrini reddediyor ve erken Çerkez Memlüklerinden bu yana tedicen Ayzab'ın önemini kaybettiğini söylüyor.

⁶⁸ el-Fâsî, *İkd*, VII, 87-8.

⁶⁹ İbn el-Fırat, *Tarih*, IX, 1, 313; el-Fâsî, *İkd*, VI, 210.

⁷⁰ el-Fâsî, *İkd*, IV, 95.

⁷¹ Ibid, IV, 99.

⁷² Ibid, IV, 90, 91, 92, 94.

⁷³ Ibid, IV, 100-101.

⁷⁴ Ibid. IV, 90.

Cidde'nin yağmalanması birçok Yemen tüccarının aktivitelerini Hicaz sahili- nin daha yukarısındaki Yanbu limanına kaydırmasını doğurdu⁷⁵. Ancak 819/ 1416'da Mekke Emirligi'nde düzenin tekrar sağlanmasıyla yeniden Cidde'ye döndüler. Bu yıl Şerifin oşerden kazandığı gelir 13000 altın Miskaldi⁷⁶.

825/1422 yılında Doğu ticareti tarihinde önemli bir gelişme yaşandı. Bu yılda, İbrahim denilen bir nahuda (gemi kaptanı) güneybatı Hint limanı Calicut'tan yola çıkarak Aden'e uğramadan Kızıldeniz'e girdi ve Cidde'de demirledi⁷⁷. İbrahim böylece Aden'de Resûli Sultanınca alınan yüklü bir vergiden kurtulmayı amaçlıyordu⁷⁸. Ancak Mekke Emiri Hasan b. Aclan kendisini kötü cezalandırdı ve Hindistan'dan getirdiği bütün mallara el koydu⁷⁹. Bu ise Memlûk müdahalesini doğurdu ve neredeyse aynı zamanda Memlûkler Mekke'ye bir daimi garnizon atadılar. Hasan b. Aclan'a müsa- dere ettiklerini tekrar mal sahiplerine iade etmesi emredildi⁸⁰. 827/1424'te ise Mekke Memlûk garnizonu komutanı Emir Korkmas nahuda İbrahim'i mallarını Memlûk korumasındaki Cidde'ye boşaltmaya ikna etti⁸¹. 828/1425'te Sultan Barsbay'ın Sadettin İbrahim b. el-Mara'yı kendisinin Cidde naib (nazır) i atamasıyla ise Kızıldeniz ticaretindeki Memlûk nüfuzu resmileşti⁸². Bu memuriyet kısa sürede Memlûk Sultanlığındaki -ekonomik olarak- en önemli görevlerden biri oldu. Bu kişinin görevleri; her yıl Hindis- tan ticaret gemilerinin gelişinde Cidde'ye gitmek, ilgili malların onda biriyle ölçülen gümrük resmini toplamak ve bu gelirleri Kahire'deki Memlûk hazi- nesine getirmektir⁸³. Barsbay'ın son dönemlerinde bu gelir yıllık 30.000 Di- narı geçiyordu⁸⁴. Çeyrek asır sonraysa bu miktar 200.000 Dinarın üzerin- deydi⁸⁵.

⁷⁵ Ibid. IV, 116.

⁷⁶ Ibid, IV, 122.

⁷⁷ el-Makrizi, *Sülûk*, IV, 681, 881; Labib, *Handelsgeschichte*, 378.

⁷⁸ Ayrıca, Hasan, *Arabs*, 80-81; Heyd, *Histoire*, II, 445-6; Darrags *Barsbay*, 200.

⁷⁹ el-Makrizi, *Sülûk*, IV, 681.

⁸⁰ el-Fâsî, *İkd*, IV, 145.

⁸¹ el-Fâsî, *İkd*, IV, 148; el-Makrizi, *Sülûk*, IV, 681.

⁸² el-Makrizi, *Sülûk*, IV, 680-1; Ömer b. Fahd, *Ithâf*, 828'nin olayları, Labib, *Handelsgeschichte*, 380; idem, 379-87.

⁸³ el-Halîdî, *Maksad*, I, f. 154a-b; Makrizi, *Sülûk*, IV, 707-8.

⁸⁴ Makrizi, *Sülûk*, IV, 707-8.

⁸⁵ Gasreddin Halil b.Şahin el-Zahiri, *Zübde Keşf el-Memalik beyan el-Turuk el-Mesalik* (Paris, 1891), 14.

Mekke'nin Hasanî Şeriflerinin bu yegâne önemli gelir kaynaklarının aniden kaybını önleyecek güçte olmadıklarını söylemeye gerek yoktur. Ramazan 829/ Temmuz-Ağustos 1426'da Bereket b. Hasan b. Aclan'ın Kahire'yi ziyaretinde Barsbay kendisinin Mekke Emirliğinde babasının halefi olarak tanınacağı sözünü ancak, ondan Sultanın Cidde'deki naiblerine dokunmayacağı sözünü aldıktan sonra vermişti⁸⁶. Ne var ki, 832/1428'de Beni Hasan ve yandaşları Cidde'deki mal akışı ve gelirlerin düzenini bozmakla tehdit ettiklerinde Sultan, Hindistan kökenli mallardan alınan verginin üçte birini Şerif Bereket'e vermek zorunda bırakılmıştı⁸⁷. Öte yandan Memlûkler, hac dolayısıyla yapılan Mekke ile Mısır, Suriye, Yemen veya Irak arasındaki kara ticaretine veya Cidde- Berber deniz ticaretine karışmıyordu⁸⁸. Bu bölgelerden alınan bütün gümrük resimlerinin Mekke Şeriflerince alınmasına da göz yumuluyordu⁸⁹.

Devrinin sonlarına doğru 840/1436-7'de Barsbay, Hindistan ticaretinden elde edilen gelirden Şerifin hissesinin üçte birden yarıya çıkarılmasını buyurdu. Ancak varisi Çakmak çok geçmeden 843/1439-40'ta tekrar hisseyi çeyreğe indirdi⁹⁰. IX./ XV. yüzyıl bitmeden bu hissenin yine yüzde 50'ye çıkarıldığı görülür⁹¹.

Sultan'ın Cidde temsilcilerinin etkinliği arttıkça -ki öşrden hariç vergiler de almaya başlamışlardı⁹²- bazı gemiler 837/1433-4'te Kızıldeniz'e gitmekten çekindiler ve bir kez daha yüklerini Aden'e transfer ettiler⁹³. Memlûkler'in Aden'den Hicaz'a gelen Hindistan mallarına gümrük uygulayarak durdurmaya çalışmalarına rağmen bu durum artarak devam etti⁹⁴. Sonuçta da Memlûkler'in geliri azalmaya başladı ve bu da tam Sultanlığın mali sıkıntılar yaşadığı bir zamanda -IX./XV. yüzyılın ikinci yarısı- oluyordu⁹⁵. Sonunda 895/1489-90'da Sultan Kayıtbay bir fermanla Aden yoluyla Cidde'ye gelen

⁸⁶ Makrizî, *Sülûk*, IV, 723; İbn Tağri Birdi, *Nücûm*, XIV, 298.

⁸⁷ el-Halidi, *Maksad*, I, f. 154b.

⁸⁸ İbn Cübeyr, *Tezkire*, 96.

⁸⁹ Halidi, *Maksad*, I, f. 154b.

⁹⁰ Ömer b. Fahd, *İthâf*, 843 olayları.

⁹¹ Abdülaziz b. Fahd, *Bülûğ*, f. 72b.

⁹² Makrizî, *Sülûk*, IV, 929.

⁹³ Aynî, *İkd*, XXV, f. 662.

⁹⁴ Makrizî, *Sülûk*, IV, 929-30; İbn Hacer, *İnbâ*, III, 539-40; Ömer b. Fahd, *İthâf*, 838 olayları.

⁹⁵ Karşılaştırm. Ömer b. Fahd, *İthâf*, 851 olayları; Abdülkerim b. Muhammed el-Nemdahî, *Kenz el-Meanî fi'l-İnşâ*; MS İstanbul: Reis el-Küttap Mustafa Efendi, no 884, f. 203b.

Hindistan yüklerinden alınan verginin belirli bir yüzdesinin (tam belirtilmiyor ancak muhtemelen yüzde 50'den azı) Memlûk hazinesine gireceğini bildiriyordu⁹⁶. 898/1493'te ise bu oran yüzde 50 diye belirlendi⁹⁷. Ancak ertesi yıl Sultan buradan elde edilen resmin tamamının alınacağını ilan etti⁹⁸.

Hicri X. yüzyılın başı/ miladi XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde, apaçık gözlenen bir şey, Mekke ve Cidde'nin Hindistan ticaretindeki ara istasyon olarak önceliklerini kaybetmiş olmalarıydı. 902/1497'de Sultan Muhammed b. Kayıtbay, Mekke Şerifine ve Cidde naibine buyruk salarak Hint tüccarlarının yüklerini Cidde'ye indirmeleri için gereken tüm tedbirlerin alınmasını istedi⁹⁹. Fakat limandaki aşırı haraçlar, 906-910/1500-1505'te Mekke'deki siyasal başkaldırıları ve bir de Mekke'deki tüccar mallarının haczi Emirlik ticaretinin çöküşünü hızlandırdı. 908-9/1503'te Aden'e uğrayan Ludivico di Varthema'ya göre Hindistan'dan gelen tüm gemiler orada boşaltılıyor ve vergiler oraya ödeniyordu¹⁰⁰.

Son olarak, Mekke Emirliği'nin günün uluslararası ticaretteki öneminin düşüşüne iki sebep daha eklenebilir. Birincisi; Hicaz'daki Bedevi aşiretlerin artan huzursuzluklarıydı. Nitekim bunlar Cidde'yi yağmalamaya başlamışlar ve 911/1505-6'da kentten çevresine bir duvar örülmesine zorunlu kılmışlardı¹⁰¹. İkincisi, Portekizlilerin müslüman denizciliğine Kızıldeniz'in güney ucunda yönelttikleri tehditlerdir ki, olup onlar tüccarların Aden'in ötesine geçmesini engelliyordu¹⁰².

PARA SİSTEMİ

Memlûkler döneminde Mekke'deki temel para birimleri altın Dinar ve gümüş Dirhemdi¹⁰³. Eyyûbiler'in son dönemlerinde 625/1277-8'de Mekke'yi ziyaret eden, İbn el-Mücvir'e göre Mısır'dan gelen altın Mekke'de Mısır'ın

⁹⁶ Abdülaziz b. Fahd, *Bülûğ*, f. 53a.

⁹⁷ Ibid. f. 72b.

⁹⁸ Ibid. f. 76b.

⁹⁹ Ibid. f. 98a.

¹⁰⁰ Varthema, *Itinerary*, 27.

¹⁰¹ Bkz. Abdülkadir b. Ahmed b. Ferah, *el-Silâh ve'l-Üdda fi Tarih Cidde*, MS Riyad: Kral Suud Ün. Küt. no. f45/4, f. 14-17; Abdülaziz b. Fahd, *Bülûğ*, f. 157a, 161a, 163a.

¹⁰² Bkz. Mortel, *Ahvâl*, 191-2; Fehmi, *Turuk*, 144; A. Kammarer, *La Mer Rouge, l'Abyssinie et l'Arabie depuis l'antiquité* jusqu'au XVe siècle (Kahire: 1929-35), II, 154-9; Varthema, *Itinerary*, 23; Ebul Bereket Muhammed b. Ahmed b. İyaz, *Bedâi el-Zuhûr fi Vekai el-Zuhûr* (Kahire: İsa el Babi el-Halebi 1960-63), V, 90; Labib, *Handelsgeschichte*, 456-7.

¹⁰³ el Kalkaşandi, *Sulh*, IV, 275.

Dinar standartlarına göre, basılıyordu¹⁰¹. Ancak görünen o ki, en azından IX./XV. asrın başlarına kadar Mekke'de basılan veya tedavülde olan Dinar miktarı kısıtlıydı. Memlûk devri ile ilanlı yayınlanmış ve yazma eserlerin iyice bir taranmasından çıkarılabildiği kadarıyla Mekke'de hakim para gümüş Dirhemdi. Altın Dinardan nadiren söz edilmektedir¹⁰⁵.

Mekke'de iki tür Dirhem tedavüldeydi; yuvarlak Kamîlî ve kare Mesûdî. Kamîlî Dirhem ilk kez zilkade 622/kasım-aralık 1225'te Eyyûbî Sultanı el-Melik el-Kamil Muhammed'in buyruğuyla Kahire'de basılmıştı¹⁰⁶ ve nazari olarak 2'ye 1 oranında gümüş-bakır karışımıydı¹⁰⁷. Mekke tarihinden bahseden kaynaklarda bu ilk kez 725/1324-5'te görülmektedir¹⁰⁸.

Öte yandan Mesûdî Dirhemi saf gümüşlendi ve Kamîlî Dirheminin 2/3 değerindeydi¹⁰⁹. İlk defa 619/1222-3 ve 626/1228-9 arasında Yemen'in Eyyûbî yöneticisi el-Malik el-Mesud'ca Mekke'de bastırılan Mesudî Dirhemleri Memlûklerin sonuna dek tedavüldeydi¹¹⁰ ve 848/1444-5¹¹¹; Rebî'ül-Ahîr 901/aralık 1495-Ocak 1496,¹¹² ve geç-Muharrem 909/Temmuz-ortası 1503¹¹³'te Mekke'de basıldığı bilinmektedir.

VIII./XIV. yüzyılın sonuna doğru Mekke'de ilk kez 795/1358'de Kahire'de basılan ve "yeni fils" denilen bakır para çıktı¹¹⁴. Bunların her biri bir Miskaldî, yani 4,25 gr¹¹⁵. Kamîlî Dirhemi Kahire'de 24 yeni fils değerindeyken Mekke'de 48 "yeni fils" değerindeydi¹¹⁶.

¹⁰⁴ Ibnül Mücavir, Müstebşir, I, 12.

¹⁰⁵ 9./15. y.y.'a dek Mekke'de dinar için, bkz. el-Fâsî, *Şîfa*, II, 272; el-Makrizî, *Sülûk*, I, 804; Ömer b. Fahd, *İthâf* (Cidde: Dar el-Medenî, n.d.), III, 90, 108; el-Cezîrî, el-Durar el-Feraiz el-Munazzama (Riyad: Dar el-Yemame, 1983), I, 645. Aynı dönemin gümüş dirhemi verileriyle karşılaştırınız: Ali el-Hazrecî, *el-Ukud* (Kahire: Matbaat el-Hilal, 1911-14), I, 362; el-Fâsî, *Şîfa*, II, 272-3; Makrizî, *Sülûk*, I, 815; III, 97, 460; Kadı Şube, *Zeyl*, IV, f. 176a; Aynî, *İkd*, XXIII, f. 342; Ömer b. Fahd, *İthâf*, III, 164, 178, 180, 187, 216, 233; Zetterstéen, Beiträge, 38.

¹⁰⁶ Makrizî, *İkasa*, 66.

¹⁰⁷ Kalkaşandî, *Subh*, III, 439. Kalıntı Kamîlîlerin yeni kimyasal analizleri karışımında 1/3 gümüş, 2/3 bakır olduğunu gösteriyor. bkz. Paul Balog, "Fatîmî Fethinden Memlûklerin çöküşüne Mısır'da Dirhemî Tarihi", *Revue Numismatique*, 3(1961) 112, 130-31.

¹⁰⁸ el-Fâsî, *Şîfa*, II, 273.

¹⁰⁹ Kalkaşandî, *Subh*, IV, 276.

¹¹⁰ Abdülazîz b. Fahd Mesûdî'den bahsetmektedir, *Bülûğ*, f. 223b.

¹¹¹ b. Fahd, *İthâf*, 848 olayları.

¹¹² b. Fahd, *Bülûğ*, f. 22a.

¹¹³ *Ibid.* f. 88a.

¹¹⁴ Kalkaşandî, *Subh*, IV, 276.

¹¹⁵ *Ibid.* III, 439-40.

¹¹⁶ *Ibid.* IV, 276; Makrizî, *İkasa*, 70.

VIII./XIV. yüzyılın sonunda Kahire'de İslam Dinarının yerini almaya başlayan ve IX./XV. asrın başlarında başlıca altın para olan¹¹⁷ Venedik Dukası (iflanti, ifluri) Şeldeki kaynaklara göre Mekke'de ilk kez 815/1413 hac sezonunda görüldü ve 60 Mesûdi Dirhem değerindeydi¹¹⁸. Kısa süre sonra 50 Mesûdiye düştü¹¹⁹. Ramazan 816/Kasım-Aralık 1413'te yeniden 60'a çıktı¹²⁰. Sonunda 819/1416-7'de 54 Mesûdîde demirled¹²¹. 829/1426'daki Memlûk sınırları içinde Venedik Dukasını yasaklayan Sultan Barsbay fermanına rağmen, 848/1444-5'e dek Mekke'de tedavüldeydi. O zamanlar, Venedik Dukası birara 100'den satılmasının ardından, 120 Mesudiye satılıyordu¹²².

Barsbay, 829/1426'da yine İfranti'nin yerini Yeni Eşrefî Dinarı'nın almasını ferman etti. Bu Dinar 3,41 gr. idi. Yani Dukanın yüzde 97'si ağırlığında¹²³. Eşrefî ile Mekke vakayinamelerinde ilk kez zilhicce 834/Ağustos-Eylül 1431'de karşılaşılıyor¹²⁴ ancak bu, Memlûk devrinin bitimine kadar tedavüldeydi¹²⁵. Daha evvel dört bin Mesûdi değerindeyken Rebî'ül-evvel 889/Nisan 1484'te 300 yeni Mesûdi Dirhem ediyordu¹²⁶. Rebî'ül-ahir 901/Aralık 1495-Ocak 1496'da Mesûdiler Mekke'de tekrar basıldığında aynı oran geçerliydi¹²⁷.

Yeni bir para olan Muhallak'tan ilk kez Mekke vakayinamelerinde 883/1478-9'da bahsolunmaktadır¹²⁸. Ancak bu kısa zamanda başlıca para birimi oldu. Rebî'ül-evvel 889/Nisan 1484'de borsa fiyatı (rate of exchange) Muhallak başına 12 Mesûdi ve Eşrefî Dinar başına 251/2 Muhallak olarak belirlendi¹²⁹. Bu oran Rebî'ül-ahir 901/Aralık 1495- Ocak 1496'da yeni Me-

¹¹⁷ Venedik dükası 3,51 gr.'dı, İslami miskalin % 82.5'u. Memluk topraklarında düka için, bkz. A.R. Van Genneg, "Le ducat vénétien en Epypte", *Revue Numismatique*, 4, No. 1 (1??7), 373-81; Jere L. Bacharach, "The Dinar versus the Ducat", *International Journal of Middle East Studies*, 4(1973), 77-96.

¹¹⁸ el-Fâsi, *Şifâ*, II, 275-6.

¹¹⁹ Ibid. II, 276.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid. II 277.

¹²² b. Fahd, *İthâf*, 848 olayları.

¹²³ Bacharach, "Dinar", 88-9.

¹²⁴ b. Fahd, *İthâf*, 834 olayları.

¹²⁵ İbn İyaz, *Bedâi*, V, 227.

¹²⁶ b. Fahd, *Bülûğ*, f. 22a.

¹²⁷ Ibid. f. 88a.

¹²⁸ b. Fahd, *İthâf*, 883 olayları.

¹²⁹ b. Fahd, *Bülûğ*, f. 22a.

sûdî'lerin basımıyla da değişmedi¹³⁰. Muhallak'ın değerinin 20 Mesûdî'ye çıkmasının ardından geç-Muharrem 909/Temmuz-ortası 1503'e gelindiğinde, Mekke'deki Memlûk garnizon komutanı Emir Bak Bey 16'dan fazlaya satılmamasını ferman buyurdu¹³¹.

III. MEMLÛK DEVRİNDE MEKKE'DE FİYATLAR

Bilginin Mahiyeti

Uzun ancak gerekli bir mukaddemeden sonra şimdi bu makalenin esas konusuna dönüyoruz: Memlûkler devrinde Mekke'de gıda fiyatlarıyla ilgili eldeki tüm verilerin dökümü ve tahlili. Bu tablolar şimdiye kadar bilinmeyen ve bundan sonra da bulunması pek muhtemel olmayan Mekke vekayinamelerindekiler hariç, kaynaklardaki bütün bilgileri mümkün olduğunca ihtiva etmektedir. Ancak kaynakların mahiyeti içeriklerinin analizini epeyce zorlaştırmaktadır.

Öncelikle, VIII./XIV. yüzyılın sonlarına dek çoğunlukla Mısır ama birkaç da Suriye kökenli olmak üzere Hicaz dışında yazılmış kaynaklara dayanmak zorundayız. Bunlar da öncelikle, genelde Mekke-Memlûk ilişkisi ve özelde de yıllık Hacc kervanlarının emniyetiyle ilişkili Mekke'nin siyasal gelişmeleriyle ilgileniyorlar. Kutsal Kent'in ekonomik hayatına ilişkin bilgiler-örneğin gıda fiyatları-nadiren rastlamaktayız ve bunların çoğunluğu da hac mevsimine dair detaylardır ki, bunların geri kalan dönemlerdeki fiyat durumlarını aydınlatması düşük bir ihtimaldir. Çünkü hacda kente binlerce hacı akın ediyordu. Sonuçta bu bilgilerin uzunca bir dönemde belli bir malın fiyat durumundaki genel iniş-çıkışları ne denli gösterebildiği açık değildir. Ancak Taceddin el-Fâsî (öl. 832/1429), Necmeddin Ömer b. Fahd (öl.885/1480) ve Abdülaziz b. Ömer b. Fahd (öl. 922/1516) gibi Mekke'nin yerli tarihçilerinin varlığı bu zorluğu birazcık hafifletmektedir. Bunlar gıda fiyatlarını çok daha sık aralıklarda ve daha doğruca kaydediyorlar. Çünkü bunlar devrin yerel durum ve olaylarına dair yazıyorlardı.

Ortaçağ Müslüman tarihçileri pazar mallarının fiyatlarındaki günlük değişimlerle ilgilenmiyorlardı. Sadece birkaç istisna dışında bunların bulunduğu veriler bizim anormal pazar şartları (çok yüksek veya çok düşük fiyat-

¹³⁰ Ibid. f. 88a.

¹³¹ Ibid. f. 137a.

lar) diyeceğimiz verilerdir. Ayrıca kayıtlarda hakkında hiçbir veri bulunmayan dönemler de vardır. Bu dönemlerde muhtemelen tarihçilerin dikkatini çekmeyen normal ya da normal-civarı fiyatlar hakimdi¹³². Eldeki bilginin çoğu tahıl özellikle de buğday fiyatlarıyla ilgilidir ki bu da bunların nüfusun çoğunluğunun beslenmesindeki önemini göstermektedir. Ayrıca süpürge darısı, darı, arpa, un ve tereyağı (samn)'a dair veriler de dikkate değerdir. Öte yandan et fiyatına dair ancak birkaç veri mevcuttur. Bu da, belki, ortalama bir Mekke'linin beslenmesinde önceliğinin olmadığını göstergesidir. Taze meyve ve sebze fiyatlarına dair ise hiçbir veri bulunmamaktadır.

Eldeki bu verilerle herhangi bir malın durumunun yorumlanmasını daha da güçleştiren bir diğer şey de değişik yazarların hatta çoğunca aynı yazarın değişik ağırlık ve hacim birimleri kullanışıdır. Mesela, el-Fâsî'nin buğday verileri Mekke mudd'u, Dimaşk ve Mekke ğirâresi, irdebb ve rub'la ifade edilmektedir. Dahası farklı para birimleri de kullanılmıştı. Örneğin buğday bilgilerini kullanırken Dinar, Dirhem, Kamilî Dirhem, Mesûdî Dirhem, İfranti veya İfluri, Eşrefî ve Muhallak'a rastlıyoruz ki, bunların hepsi belirli dönemlerde hakim birimlerdi. Sağlıklı karşılaştırmalar yapabilmek için belirli bir para biriminin mutlak bir standarda göre zamanla değişen değerini ve herbir birimin bütün değerleriyle ilişkisini veren bilgiler gerekmektedir. Ne var ki bunlardan mahrumuz.

Bütün bunlara rağmen vereceğimiz tablolardaki bilgilerin Memlûkler devri Mekke'sinin ekonomik şartlarını aydınlatmaya yarayacağını umuyoruz.

¹³² Memlûk Mısırı ve Suriye'de fiyatlara ilişkin Ashtor da aynı gözlemi yapmıştır. Bkz. "La Recherche des prix dans l'Orient médiéval: Sources, méthodes et problèmes", *Studia Islamica*, 21(1964), 113, 131; idem., "Prix et salaires a l'époque mamelouke-vne étude sur l'état Économique de e'Égypte et de la Syrie á la fin du moyen âge" *Revue des Etudes Islamiques*, 17(1949), 61-62.

Buğday

Aşağıdaki tablo buğday fiyatlarına ilişkin eldeki verileri içermektedir.

Tablo 1**Memlûkler Devrinde Mekke'de Buğday^a Fiyatları**

Hicri	Miladi	Fiyat düzeyi	Buğday fiyatı	Kaynak
676	1277-8	Y	2 mudd ^b /1 Dinar	İthâf 3/108
geç 4/676	geç 9/1277	Y	1 mudd/1 Dinar	İthâf 3/108
691	1291-2	—	1 Mek. Muddu/1 Dinar	Şifa 2/272
695	1295-6	Y	1 Dimaşk gîrâresi ^c /1200 Dirhem	Zetterstéen ³⁸
695	1295-6	—	1 irdebb ^d /900 Dirhem	İğasa 34
704	1304-5	Y	1 mudd/20 Dirhem	Hazreci 1/362
707	1307-8	Y	1 Dimaşk gîrâresi/1500 Dirhem	Şifa 2/272-3
719	1319-20	D	1 Dimaşk gîrâresi/120 Dirhem	İkd Samin ^{6/96}
721	1321-2	Y	1 Mısır irdebbi/240 Dirhem	Şifa 2/273
722	1322-3	ÇY	1 irdebb/250 Dirhem	Ayni 23/342
724	1323-4	D	1 Dimaşk gîrâresi/120 Dirhem	İthâf 3/178
725	1324-5	D	1 Mısır irdebbi/18 Kamili	
728	1327-8	D	Dirhemi (Cidde'de)	Şifa 2/273
12/744	4-5/1344	ÇY	1 irdebb/200 Dirhem	Şifa 2/273
12/747	3-4/1347	Y	1 gîrâre ^e /170 Dirhem	İthâf 3/277
749	1348-9	Y	1 irdebb/300 (Dirhem)	Şifa 2/273
12/752	1-2/1352	Y	1 irdebb/300 Dirhem	İthâf 3/238
1/753	2-3/1352	D	1 irdebb/150 Dirhem	Sülûk 2/860-1
geç 754	erken 1354	D	1 irdebb/130 Dirhem	Sülûk 2/861
9/755	9-10/1354	D	1 gîrâre/80 Dirhem	Sülûk 2/904
geç 760	geç 1359	—	1 gîrâre/60 Kamili Dirhem	Sülûk 3/10
erken 766	geç 1364	Y	1 gîrâre/480 dir.	Şifa 2/274
erken 766	geç 1364	Y	1 gîrâre/500 dir.	Sülûk 3/97
12/783	2-3/1382	Y	1 gîrâre/400 Dirhem	İbn Kadı Şuhbe 4/176a
793	1390-1	ÇY	1 gîrâre/540 Kamili	İnba' 1/236
12/794	10-11/1392	—	1 veybe ^f /18 (Dirhem)	Şifa 2/274
12/796	9-10/1394	—	1 gîrâre/70 Kamili	İbnü'l-Fırat 9/2/313
12/797	9-10/1395	Y	1 gîrâre/330 Kamili	Şifa 2/274
805	1402-3	Y	1 gîrâre/500 Kamili	Şifa 2/274
9/815	12/1412-	—		
	1/1413	—	1 rub ^g /8 Mesûdi	Şifa 2/275
geç 9/815	erken 1/1413	Y	1 rub'/12 Mesûdi	Şifa 2/275
10-11(?)	1-3(?) /1413	Y	1 rub'/18 Mesûdi	Şifa 2/275

11/815	2-3/1413	Y	1 ğirâre/20 infhri	İthâf 3/498
11/815	2-3/1413	Y	1 rub'/29 Mesûdi	Şifa 2/275
11/815	2-3/1413	Y	1 rub'/18 veya daha az Mesûdi (Cidde'de)	Şifa 2/275
6/12/815	11/3/1413	Y	1 ğirâre/10 infranti	Şifa 2/275
9-12/12/815	14-17/3/1413		1 rub'/27 Mesûdi, 1 ğirâre/19 infranti	Şifa 2/276
13/12/815	8/3/1413	Y	1 Mek. rubu/27 Mesûdi	Şifa 2/276
geç 12/815	geç 3/1413	Y	1 ğirâre/20 infranti 1 rub'/27 Mesûdi	Şifa 2/276
816	1413/14	ÇY	1 ğirâre/20 infranti (toptan)	Şifa 2/275
1-11/816	4/1413-	Y 2/1414	1 ğirâre/9-15 influri	İthâf 3/510 (genelde 11)
3/816	6/1413	D	1 rub'/20 Mesûdi civarı	Şifa 2/276
9/816	11-12/1413	Y	1 rub'/16 Mesûdi, 1 ğirâre/10 infranti civarı	Şifa 2/276
12/818	2/1416	—	1,5 veybe/1 Dinar	Sülûk 4/338
819	1416-17	—	1 ğirâre (I)/5 infranti	Şifa 2/277
819	1416-17	—	1 ğirâre (düşük kalite)/ 4 infranti	Şifa 2/277
822	1419-20	Y	1 ğirâre/12, 11.75, 10. ve az infranti	Şifa 2/277
822'nin 2. yarısı	geç 1419- erken 1420	Y	1 ğirâre/20 veya daha çok infranti	Ikd Samin 1/210
822	1419-20	Y	1 Mek. ğirâresi/25 Dinar	İnba' 3/203
12/822	12/1419 1/1420	ÇY	1 ğirâre/25 Dinar	Sülûk 4/519
9 öncesi/ 847	12 öncesi/ 1443	Y	1 ğirâre/8 Eşrefi	Tibr 74
2/855	3-4/1451	Y	1 ğirâre/15 Dinar	Tibr 347
4/863	2-3/1459	Y	1 ğirâre/7,5 Dinar	İthâf ^h
883	1478-9	ÇY	1 ğirâre (Z)/14 Eşrefi	İthâf
8/886	910/1481	Y	1 ğirâre (E)/10,5 Eşrefi; 1 ğirâre / (I)/12'den fazla Eşrefi	Bülûğ 66
1/11/890	10/11/1485	yf	(1 ğirâre)/6,5 veya fazlası (Dinar)	Bülûğ 29b
2/891	2-3/1486	ÇY	(1 ğirâre) (Z)/yaklaşık 7 Dinar; (1 ğirâre) (E)/yak. 8 (Dinar)	Bülûğ 31a

3/891	3-4/1486	af	1 ğirâre (Z)/5 (Dinar)	Bülûğ 31a
5/892	4-5/1487	ÇD	1 ğirâre (Z)/2 veya fazlası Eşrefi; 1 ğirâre/4'den az Eşrefi	Bülûğ 37b
geç 10/893	erken 10/1488	yf	(1 ğirâre)/5'ten fazla (Dinar)	Bülûğ 436
1/894	12/1488 1/1489	yf	(1 ğirâre) (Z)/6,67-6,75 Eşrefi	Bülûğ 44b
4-5/895	2-4/1490	ÇD	1 ğirâre (Z)/3,5 Eşrefi	Bülûğ 52b
2/898	11-12/1492	yf	(1 ğirâre) (l)/8 veya fazlası Eşrefi	Bülûğ 69b
3/898	12/1492 1/1493	ÇY	1 ğirâre (l)/8,5-9 (Eşrefi)	Bülûğ 69b
geç 11/898	erk. 10/1493	Y	1 ğirâre/11 Eşrefi	Bülûğ 72b
geç 11/898	erk. 10/1492	Y	1 ğirâre/(Z,l)/2 Muhallak	Bülûğ 72b
erk. 1/899	orta 10/1493	af	1 ğirâre/9 (Dinar)	Bülûğ 73b
12/906	9-10/1501	Y	1 ğirâre/7-8 (Dinar)	Bülûğ 121b
2/908	8-9/1502	Y	1 ğirâre/10 (Dinar)	Bülûğ 129b
2/908	8-9/1502	Y	1 rubiya/1,5 Muhallak	Bülûğ 129b
erk. 3/908	orta 9/1502	Y	(1 ğirâre)/10 (Dinar); 1 rubiya/1,25 Muhallak	Bülûğ 129b
geç 3/908	erk. 10/1502	ÇY	1 ğirâre (l, Z)/enaz 14 Dinar	Bülûğ 130a
4/908	10-11/1502	ÇY	(1 ğirâre)/19 Dinar	Bülûğ 130a
6/908	12/1502- 1/1503	ÇY	1 rubiya/3'ten çok Muhallak	Bülûğ 131a
16/7/908	20/1/1503	af	1 ğirâre/14-15 (Dinar); 1 rubiya/2 Muhallak	Bülûğ 131b
geç 7/908	geç 1-erk.2 1503	yf	1 ğirâre/14-15 (Dinar); 1 rubiye/2 Muhallak	Bülûğ 131b
11/1/910	25/6/1504	—	1 ğirâre/6,25-6,33 (Dinar); 1,25-1,33 rub'/1 Muhallak	Bülûğ 144b
11/1/910	25/6/1504	—	1,5 rubiya(Z)/1 Muhallak	Bülûğ 144b
5/910	10-11/1504	—	1 ğirâre (Z)/5-7 (Dinar)	Bülûğ 147a
7/910	12/1504 1/1505	ÇY	1 rubiya/1,75 Muhallak	Bülûğ 148a
7/910	12/1504 1/1505	ÇY	1 ğirâre/13-14 Eşrefi	Bülûğ 148a
11/911	3-4/1506	Y	(1 ğirâre)/8 Eşrefi eksi 3 Muhallak; 1,12 rubiya/1 Muhallak	Bülûğ 163a
5/912	9-10/1506	ÇY	1 ğirâre (l)/9-10 (Dinar); 1 rubiya/1 Muhallak	Bülûğ 167b
8/913	12/1507-	af	1 ğirâre (l)/12 Eşrefi;	Bülûğ 175b

	1/1508		(1 rubiya) (Z)/1,5 Muhallak	
11/913	3-4/1509	Y	1 rubiya/1 Muhallak	Bülûğ 177b
9/917	11-12/1511	yf	1 ğirâre/yak. 10 Eşrefi	Bülûğ 201b
10/917	12/1511-	yf	1 ğirâre/yak. 10,5 Eşrefi	Bülûğ 202a
	1/1512			
geç 10/917 erk.	1/1512	yf	1 ğirâre (Z)/270 Muhallak= 12,5 Eşrefi	Bülûğ 202b
14/11/917	3/2/1512	af	1 rubiya (Z)/1,75 Muhallak	Bülûğ 202b
geç 12/918 erk.	3/1513	yf	1 ğirâre/220-25 Muhallak	Bülûğ 210b
9/921	10-11/1515	ÇY	1 ğirâre (Z)/400 Muhallak= 16,67 Eşrefi; (1 rubiya) (Z)/ 2,5-2,75 Muhallak	Bülûğ 228a
10/921	11-12/1515	—	(1 rubiya) (Z)/1,25 Muhallak	Bülûğ 229a
12/923	12/1517-	Y	1 irdebb/10 Eşrefi	İbn İyaz 5/227
	1/1518			

a. Tarihler Miladî karşılıklarıyla birlikte kaynaklardaki şekliyle verilmektedir. Aynı bilginin birden fazla kaynağı bulunduğu sadece en eskisi verilmiştir. Fiyat düzeyleri ilgili arap yazarların yorumuna dayanmaktadır. Y=yüksek, ÇY=çok yüksek, D=düşük, ÇD=çok düşük, yf=yükselen fiyat, af=azalan fiyat, Z=Zeylai buğdayı, l=lukaymi buğdayı, M= Mısır ülke buğdayı. Parantezler yazarların verileridir.

b. mudd= ğirârenin 1/40'ı (Şifa 2/276)

c. Dimaşk ğirâresinin hacmi Hinz tarafından 265 libre olarak hesaplanmaktadır. (ş.38)

d. Hinz (s. 39) Mısır irdebb'ini 90 litbre hesaplamaktadır.

e. Mekke ğirâresi, İbn Hacer el-Askalanî (İnbâ' III, 203)'ye göre 1 1/4 Mısır irdebb'i iken, el-Makrizî'ye göre bir yerde (Sülûk III, 10) 7 Mısır veybe'si yani 1 1/6 irdebb, başka bir yerde (Sülûk III, 97) 100 Mısır kadehi yani 1,04 irdebb'dir. İrdab'ın hacmi 90 litre alındığında ğirâre'nin hacmi 93,5-112,5 litre arasına düşmektedir.

f. Veybe, (Heybe) irdebb'in 1/6'sıdır, yani 15 litre (Hinz, s. 52)

g. Rub', (Çeyrek) veya rub'ıya, mudd'un diğer adlarıdır (bkz.Şifa II, 272, 276)

h. El yazmalarının sayfaları numaralandırılmıştır, referanslar bunların ilgili yılın olaylarını anlatan bölümlerindedir.

Tablo 1'de 695/1295-805/1403 arası buğday fiyatları birkaç Hacim birimiyle verilmektedir, ğirâre, irdebb, veybe. Bütün durumlarda aynı tip Dirhem'in (muhtemelen Kamîlî) kastedildiğini varsayıp, Makrizî'nin bahsettiği (Tablo 1'in "e" notuna bak.) Mekke ğirâresi başına ortalama 7 Mısır veybesi kullanarak veybe ve irdebbları da ğirâreye çevirdiğimizde bu dönemin verileri Tablo 2 şekline çevrilebilmektedir. Tablo 2 bir Mekke ğirâresi buğday başına Dirhem rakamlarını göstermektedir¹³³.

Tablo 2
Bir Mekke Ğirâresi Buğday Başına Dirhem Fiyatları (676/1277-805/1403)

H.	M.	Fiyat düzeyi	Dirhem/Mekke ğirâresi
geç 4/676	geç 9/1277	Y	800
691	1291-2	Y	800
695	1295-6	Y	480
704	1304-5	Y	800
707	1307-8	Y	600
719	1319-20	D	48
721	1321-2	Y	280
722	1322-3	ÇY	291,7
724	1323-4	D	48
725	1324-5	D	Cidde'de 21 Kamili
728	1327-8	D	46,7
12/744	4-5/1344	ÇY	233,3
12/747	3-4/1347	Y	170
749	1348-9	Y	350
12/752	1-2/1352	Y	350
1/753	2-3/1352	D	175
geç 754	erken 1354	D	151,7

¹³³ İdeal olarak, tablo, dinarı bir ğirâre buğday için vererek 8./14. ve 9./15. y.y.'ın daha iyi karşılaştırılmasını amaçlamaktaydı. Ancak, 815/1413'ten öncesinde Mekke'de dirhem'in dinara oranına ilişkin hiçbir bilgi bulunamamıştır.

9/755	910/1354	D	80
geç 760	geç 1359	D	60 Kamili
erk. 766	geç 1364	Y	480-500
12/783	2-3/1382	Y	400
793	1390-1	ÇY	540 Kamili
12/794	10-11/1392	—	126
12/796	9-10/1394	D	70 Kamili
12/797	9-10/1395	Y	330 Kamili
805	1402-3	Y	500 Kamili

Tablo 1'deki 815/1413-923/1517 verileri de aynı işleme tabi tutulabilir. Ancak burada para birimi önceleri Venedik dukası (İfranti, iflurî), sonraları da Eşrefî olmak üzere Dinardır. Tablo 3 bu dönem boyunca her Mekke girâresi buğday için Dinar miktarını göstermektedir.

Tablo 3
Bir Mekke Çirâresi Buğday'ın Dinar olarak Fiyatı (815/1413-923/1517)

H.S.	M.S.	Fiyat düzeyi	Dinar/Mekke girâresi
9/815	12/1412-	D	5,6 ^a İfranti
1/1413 geç 9/815	er 1/1413	Y	8,4 ^a İfranti
10-11/815	1-3/1413	Y	12,6 ^a İfranti
11/815	2-3/1413	Y	20 İfranti
11/815	2-3/1413	Y	20,4 ^a İfranti
11/815	2-3/1413	Y	12,6 ^a İfranti (Cidde'de)
6/12/815	11/3/1413	Y	10 İfranti
9-12/12/815 14-7/3/1413		Y	19 İfranti
13/12/815	18/3/1413	Y	21 İfranti
geç 12/815	geç 3/1413	Y	20 İfranti
816	1413-14	ÇY	20 İfranti (toptan)
1-11/816	4/1413-	Y	9,15, ort. II, İfranti
	2/1414		
3/816	6/1413	D	13,3 ^b İfranti
9/816	11-12/1414	Y	10 İfranti
12/818	12/1416	—	4,7 İfranti
819	1416-7	—	4 veya 5 İfranti

822	1419	Y	10, 11,75 veya 12 İfranti
822'nin 2. yarısı geç	1419-er 1420Y		20'den fazla İfranti
822	1419-20	Y	25
12/822	12/1429-	ÇY	25; hac sonrası 11
	1/1420		
9/847	12/1443	Y	8 Eşrefi
2/855	3-4/1451	Y	15
4/863	2-3/1459	Y	7,5
833	1478-9	ÇY	14 Eşrefi
8/886	9-10/1481	Y	10,5 (M); 12 (I) Eşrefi
1/11/890	10/11/1485	yf	6,5 veya fazlası
2/891	2-3/1486	çy	7 (Z); 8 (E)
3/891	3-4/1486 ^Å	af	5(Z)
5/892	4-5/1487	ÇD	2 (Z); 4'den az (I) Eşrefi
geç 10/893	er 10/1488	yf	5,12
1/894	12/1488-	yf	6,67-6,75 Eşrefi
	1/1489		
4-5/895	2-4/1490	ÇD	3,5 Eşrefi (Z)
2/898	11-12/1492	yf	8'den fazla (I)
3/898	12/1492-	ÇY	8,5-9
	1/1493		
geç 11/898	er 10/1493	Y	11 Eşrefi (Z)
er 1/899	or. 10/1493	af	9
12/906	9-10/1501	Y	7-8
2/908	8-9/1502	Y	10
er 3/908	or. 9/1502	Y	10,5
geç 3/908	er 10/1502	ÇY	14 veya fazlası (Z, I)
4/908	10-11/1502	ÇY	19
16/7/908	20/1/1502	af	11-11, 75
geç 7/908	geç 1-er2/1503yf	14-15	
11/1/910	25/6/1504	—	6,25-6, 33
5/910	10-11/1504	—	5,5,5, 6 veya 7 (Z)
7/910	12/1504-1/1505	ÇY	13-14 Eşrefi
11/911	3-4/1506	Y	7
5/912	9-10/1506	ÇY	9-10 (I)
8/913	12/1507-1/1508	af	12 Eşrefi (I)
9/917	11-12/1511	yf	10 Eşrefi
10/917	12/1511-1/1512	yf	10,5 Eşrefi
geç 10/917	er 1/1512	yf	12,5 Eşrefi (Z)
9/921	10-11/1515	ÇY	16,6 7 Eşrefi (Z)
12/923	12/1517-1/1518	Y	11,7 Eşrefi

a. 1 Duka 57 Mesûdî olarak alınmıştır (bkz.Şifa II, 276)

b. 1 Duka 60 Mesûdî olarak alınmıştır (bkz.Şifa II, 276)

Tablo 2 verilerine göre bir Mekke ğirâresi buğdayın en düşük fiyatı Cidde'de 725/1324-5'teki 21 Kamilî Dirhemiyken Mekke'de 728/1327-8'de 46,7 Dirhemdir—676/1277-805/1403 döneminde. Bu dönem için en yüksek fiyat gözükken 800 Dirhem/Mekke ğirâresi ise tümü de dönemin başlarında olmak üzere üç ayrı yıl içindedir, geç 4/676 (geç 9/1277), 691/1291-2 ve 704/1304-5. Bu kaynaklarca düşük fiyat sayılan aralık 21-175 Dirhem/Mekke ğirâresi iken "yüksek" veya "çok yüksek" denilen aralık 170-800 Dirhem arasındadır. "Düşük" ve "yüksek" fiyatların kesişim alanı da bu değerlendirmelerin zamana ve yazarlara göre değiştiğini göstermektedir.

Mekke ve çevresinin tarım kaynakları açısından nisbeten fakir ve Mekke'nin temel tahıl arzı için dış kaynaklara bağımlı olduğunu önceden söylemiş-tik. Tablo 1 ve 2'deki birçok örnek de bunları göstermektedir.

Mekke'de buğday fiyatının yükselmesinin temel sebeplerinden biri kuraklıktı. Mekke'de buğday tarımı yağmura bağımlı olduğundan kuraklık buğdayın fiyatının yerel pazarlarda artmasını doğuruyor ve dolayısıyla kent tamamen dış pazarlara yükleniyordu. Eğer bir de Mekke'ye buğday arzeden bu bölgelerde de kuraklık olursa, tahmin edilebileceği gibi, burada fiyatlar daha da artıyordu. Şu örnekler bunu çok iyi açıklamaktadır. 695/1295-6'daki Mekke buğday fiyatlarının yüksekliği (480 Dirhem/Mekke ğirâresi) Yemen, Suriye ve Mısır yanında bütün Hicaz'daki ciddi kuraklığın sonucuydu¹³⁴. 721/1321-2'de bir Mekke ğirâresi buğdayın fiyatı 280 Dirhem olmuş ve ertesi yıl da 291,7'ye ulaşmıştı. Burada da kuraklık başroldeydi. Anlatılanlara göre Hicaz'da şartlar o kadar kötüydü ki Mekke'de ne hurma ne de tereyağı (samn) bulunurken Nahlae Vadisi'nde veya Taif'te hiçbir ürün alınamamıştı. Bu kriz Mısır Memlûk Sultanı el-Melik el-Nasır Muhammed'in Cidde'ye 4000 irdebb buğday sevkine dek sürmüştü. Bunun üzerine Mekke'de buğday fiyatı birden 116,7' Dirhem/Mekke ğirâresine düşmüştü¹³⁵.

Benzer şekilde, 766/1364-5'te Hicaz'daki ciddi kuraklıklar Mekke'de buğdayın 480-500 Dirhem/Mekke ğirâresine çıkmasını doğurmuştu. Bir ay aşkın bir süre boyunca Mekke pazarlarında tahılın izine bile rastlanamamış

¹³⁴ Makrizi, *İkasa*, 34; idem., *Sülûk*, I, 813-5, 823.

¹³⁵ el-Fâsî, *Şifa*, II, 273; Makrizi, *Sülûk*, II, 238; Aynî, *İkd*, XXIII, f. 304.

ve birçok insan şehri terketmişti. Kurtuluş, yine Mısır'dan acil yardım olarak gönderilen 12.000 irdebbla gelmişti¹³⁶.

Bir kuraklık döneminde Zi'l-hicce 752/Ocak-Şubat 1352'de Mekke'de buğday 350 Dirhemdi. Ertesi ay yağın yağmurlarla fiyat yüzde 50 düştü ve 175 Dirheme indi¹³⁷.

Bütün bu dönemlerde tahıl ithalindeki her bir artış da buğdayın fiyatını düşürüyordu. Buna bir örnek geç 754/erken 1354'te bir Mekke girâresinin fiyatı el-Makrizi'ce düşük kaydedilen 151,7 Dirheme inmişti¹³⁸. 793/1390-1'de bir girârenin 540 Kamili'ye çıkmasının ardından Mekkeliler diğer tahıllara hücum etmişti. İleriki aylarda bu fiyat Memlûk Sultanı Barkuk'un Cidde'ye bol tahıl sevkiyle önemli ölçüde düşmüştü¹³⁹. Yine 805/1402-3'te bir girâre, Mekke'de 500 Kamili'ye satılırken bu rakam ancak Sevâkin'den Cidde'ye gelen buğday yükünün inmesiyle düşmeye başladı¹⁴⁰.

Tablo 2'de gösterilen dönem boyunca Mekke'deki yüksek buğday fiyatlarının bazıları da Mekke-Medine husumetinin başgöstermesi, Mekke içindeki siyasi karışıklık ve genelde iyi olan Mekke Emirliği-Yemen Resûli Emirliği ilişkilerinin bozulmasına atfedilebilir. Mekke Şerifi Muhammed Ebu Numay 670/1271'den en azından 675/1276'ya dek Medine Hüseyin Şerifi Cemmaz b.Şiha ile savaş halindeydi ve bu durum kimseye fayda getirmedi kapandı. Bu huzursuzluk döneminin başlıca sebeplerinden biri Cidde-Mekke kervan yolunun kesilmesi ve Mekke'deki buğday fiyatlarının aşırı yükselmesiydi. Çünkü Yemen, Tihâme, Ayzab ve Sevakin'den Cidde'ye düzenli olarak gelen buğday gemilerine rağmen Rebi' ül-ahir 676/Eylül 1277'de Mekke'de buğday 800 Dirheme dayanmıştı¹⁴¹.

744/1343'te Rumeysâ b. Ebî Numey'in oğulları Aclan ve Sakabe "emirlik" makamını 60.000 Dirhem karşılığında babalarından satın aldılar. Ne var ki Mısır Memlûk Sultanı el-Malik el-Salih İsmail bu durumu reddederek bir fermanla Emirliğe tekrar Rumeysa'nın gelmesini emredip Sakabe'yi de Ka-

¹³⁶ el-Fâsi, *Şifa*, II, 274; Makrizi, *Sülûk*, III, 97; Kadı Şube, *Zeyl*, IV, f. 176a.

¹³⁷ Makrizi, *Sülûk*, II, 860-1.

¹³⁸ *Ibid.*, II, 904.

¹³⁹ el-Fâsi, *Şifa*, II, 274.

¹⁴⁰ A.g.e.

¹⁴¹ Kutbüddin Musa b. Muhammed el-Yunâni, *Zeyl Mirat bi'l-İslam* (Haydarabad: Dairat el-Maarif el-Osmâniyye, 1954-61), III, 173-74; el-Fâsi, *Şifa*, II, 272; *idem.*, *İkd.*, I, 460-1; Makrizi, *Sülûk*, I, 604.

hire'de hapsetti. Bunun üzerine Aclan Tihâme'den Mekke'ye buğday naklini, engelleyerek babasını tahttan çekilmeye zorladı. Bunun sonucunda Zil-hicce 744/Nisan-Mayıs 1344'te Mekke'de buğday 233,3 Dirheme çıkmıştı. Hac mevsimi bitiminde, Hicaz tüccarlarının vereceği yüklü bir koruma parası karşılığında engellemeyi kaldırarak statükoyu kabul etti¹⁴².

707/1307-8'de Mekke'de buğdayın 600 Dirhem/ğirâre'ya çıkması da Resûli Sultanı el-Melik el-Mü'eyyed Dâvûd'un Yemen'den Mekke'ye gelen malların tümüne ambargo koymasının sonucuydu. Çünkü Mekke emirleri Humeysâ ve Rumeysâ kendisinin Mekke hükümrânlığına destek vermemişlerdi¹⁴³.

Tablo 3'e bakacak olursak 815/1413-923/1517 devrinde bir Mekke ğirâresi buğday için en düşük fiyat Zi'l-hicce 892/Şubat-Mart 1487'deki Zeyla'da ithal buğdayınkidir, 2 Eşrefî Dinarı. Aynı dönemde en yüksek fiyat erken Zi'l-hicce 822/geç Aralık 1419'da kaydedilen 25 Dinardır. Bu tablodaki verilerin tümüne yakını tarihçilerin yüksek saydığı buğday fiyatlarıdır, 7-25 arası.

Önceki dönemde Mekke'de buğday fiyatlarının yükselmesine neden olan etkenlerin çoğu sonraki dönemde de geçerli olmasının yanında bu dönemde ilk kez karşılaşılan etkenler de vardı. Buğdayın geç 822/geç 1419'da tüm zamanların en yükseğine, 25 Dinar'a vurmasının en önemli sebebi yine Hicaz'daki etkin kuraklıktı. Yeni tahıl arzını doğuran hacc kervanlarının gelişile bu fiyat birden 11 Dinara düşmüştü¹⁴⁴.

Düzenli olarak gelen buğday naklindeki herhangi bir gecikme Mekke'de fiyatların yükselmesine yetiyordu. Ancak mallar ulaşınca da tekrar düşüyordu fiyatlar. Nitekim, Safer 891/Şubat-Mart 1486'da Zelay buğdayı 7 Dinar'a, Mısır buğdayı da 8 Dinar'a çıkmıştı. Halkın çoğu bunlardan alamıyor ve ek-meklerini yabanî (at) fasulyesinden (ful) yapıyordu. Bu örnekteki tek kaynağımız devrin Mekke'li tarihçisi Abdülaziz b. Ömer b. Fahd bu fiyatları çok yüksek sayıyor ve bunu Cidde limanına hiçbir malın gelmeyeşine bağlıyordu. Öbür ayın ilk günlerinde Kızıldeniz'de rüzgarın istenilen yönde esmeye başlamasıyla Yemen, Berbera ve Zeyla'dan bazı gemiler Cidde'ye yanaştı ve Mekke'de buğday fiyatı da 5 Dinar/ğirâreye düştü¹⁴⁵.

¹⁴² el-Fâsî, *İkd*, IV, 59; Makrizî, *Sülûk*, II, 660; İbn Tağri Birdi, *Manhal*, II, f. 376a.

¹⁴³ el-Fâsî, *Şifâ*, II, 272-3; Makrizî, *Sülûk*, II, 32-33.

¹⁴⁴ Makrizî, *Sülûk*, IV, 519.

¹⁴⁵ b. Fahd, *Bülüğ*, f. 31a.

Mekke'de buğdayın fiyatı Ramazan-Zi'l-hicce 815/Aralık 1412-Mart 1413'teki üç aylık dönemde tedricen 5,6'dan 20,4 infranti/ğirâre'ye çıkmıştı. Bu durum görüldüğü kadarıyla yerel buğday üretiminin yetersizliği ve ithal buğdayın azalmasına bağlıydı. Nitekim, 6 Zilhicce/3 Kasım'da Mekke'nin güneyindeki Serât dağlarından Benî Bejila'nın hacca gelişinin ertesinde 10 infranti/ğirâreye inmişti¹⁴⁶. Yukarıda belirtildiği gibi Bejilalar Kutsal Kentin geleneksel tahıl ve gıda tedarikçileriydiler.

Aynı şekilde 908'in ilk yarısı/1502'nin sonları-1503'ün başlarında buğday tedricen 10'dan 19 Dinar/ğirâreye çıkmış ancak Cidde'ye yanaşan buğday gemisinin ertesinde 16 Receb/20 Ocak'ta 11-11,75'e düşmüştü. Bu geminin yükü az olmalıydı ki birkaç gün içinde fiyatlar tekrar fırlamış ancak Receb/Ocak'ın sonlarında Benî Bejila'nın umre'ye gelişiyle yeniden 14-15 Dinara inmişti¹⁴⁷. Şunu belirtmek gerekir ki en azından VI./XII. yüzyılda İbn Cübeyr'den bu yana Taif güneyindeki dağlık bölgedeki bu ve benzer kabileler Receb ayında Mekke'ye satmak için beraberlerinde tahıl getiriyorlardı¹⁴⁸.

Yine Bejilaların gelişiyle 11 Muharrem 910/25 Haziran 1504'te bir ğirâre buğday 6,25-6,33 Dinara düşmüştü¹⁴⁹. Zilkade 917/Şubat 1512'de Cidde limanına gelen bir buğday yükü Mekke'de 1 rube buğdayın 1,75 Muhallak'tan 1 Muhallak iki Dirheme düşmesini sağlamıştı¹⁵⁰.

IX./XV. yüzyılın büyük bölümünde Mekke beklenmeyen bir iç huzur yaşamıştı. Bu, Memlûklerin doğrudan müdahalesinin yanında baştaki emirlerin güçlü kişilikleri ve uzun süren emirliklerine de bağlıydı. Nitekim 903/1497'de Şerif Muhammed b. Bereket'in ölümüyle veraset hususunda oğulları anlaşamayınca Mekke'de on yılı aşkın bir süre anarşi hakim olmuştu. Bu durum kentün ekonomisini korkunç etkilemiş ve tabii tarım ürünlerinin fiyatları da bu durumdan nasipsiz kalmamıştı. 906'nın ikinci yarısı/1501'in ortalarındaki bunlardan Hezza-Bereket kavgası sırasında kervanların Mekke yolu sık sık kesiliyor ve mal nakli imkansızlaşıyor ve bu da Kutsal Kent'te buğday fiyatlarını epeyce yükseltiyordu¹⁵¹.

¹⁴⁶ el-Fâsî, *Şifa*, II, 276.

¹⁴⁷ b. Fahd, *Bülûğ*, f. 131b.

¹⁴⁸ İbn Zübeyr, *Tezkire*, 97.

¹⁴⁹ b. Fahd, *Bülûğ*, f. 144b.

¹⁵⁰ İbid. f. 202b.

¹⁵¹ İbid. f. 121b.

Receb 910/Ar. 1504-Ocak 1505'te Mekke Emirliği, Muhammed b. Bereket'in diğer bir oğlu, Şerif Kayıtbay'ın elindeydi. Aynı ayda Kayıtbay'ın kardeşi ve baş rakibi Humeyze, Yemen'e gidiyor görüntüsüyle, yanında kabilesinden birçok yandaşıyla beraber Mekke'ye girdi. Gerçi bu durum kısa sürmüş ve karışıklık çıkmamıştı. Ancak yine de bir ğirâre buğday 13-14 Eşrefî Dinara çıkmıştı. Çünkü hem yeni kervanlar gelmemiş hem de Humeyze'nin muhtemel bir müsaderesi korkusuyla birçok Mekkeli tüccar kenti terketmişti¹⁵².

Önce de belirtildiği gibi X./XVI. yüzyılın başlarında Mekke'de merkezi iktidarın çöküşü bazı Hicaz bedevilerine Mekke kontrolünden çıkmak için bir fırsat vermişti. Bunlardan Beni İbrahim gibi en güçlüleri ticaret kervanlarına saldırıp yağmaya başlamıştı. Rebûlahir 908/Ekim-Kasım 1502'de bunlar, bir Mekke kervanının yolunu keserek mallarını düşük fiyattan alıp bunları Mekke'de 19 Dinar gibi fahiş fiyatla sattılar¹⁵³.

Şerifler ve müttefikleri narh da koyuyorlardı. Zilkade 911/Mart-Nisan 1506'da Bereket b. Muhammed b. Bereket'in şerif dostu, baştaki Emir'in kardeşi ve rakibi Kayıtbay b. Muhammed Cidde'den yüklü bir buğday almış, bunu Mekke'de iyi bir kârla satarak buğdayın da 7 Eşrefî Dinar/ğirâreye çıkmasını sağlamıştı¹⁵⁴.

Memlûk devri Mekke'sinde buğday fiyatlarına ilişkin eldeki bilgilerden çıkarılacak başlıca sonuç, fiyatların iki önemli değişkene bağlı olduğudur: Her yıl Hicaz'a düşen yağmur oramı ve ithal buğdayın boyutu ve geliş zamanı. Bu değişkenler diğer hububatı da etkilemekteydi. Tablo 4 süpürge dârisi (zura)na ilişkin eldeki bilgileri içermektedir.

¹⁵² Ibid. f. 148a.

¹⁵³ Ibid. f. 130a.

¹⁵⁴ Ibid. f. 163a.

Tablo 4
Memlûkler Devrinde Mekke'de Süpürge Darısı Fiyatları

H.	M.	F. düzeyi	S. darısı fiyatı	Kaynak
704	1304-5	Y	1 mudd/16 Dirhem	Haczreci 1/362
707	1307-8	Y	1 Dimaşk ğirâresi/700 üzeridir.	İthâf 3/145
707	1307-8	Y	1 Dimaşk ğirâresi/900 üzeridir.	Şifa 2/272-3
12/747	2-4/1347	Y	1 ğirâre/140 Dirhem	Şifa 2/273
749	1348-9	Y	1 ğirâre/100 Dirhem	İthâf 3/238
766	1364-5	ÇY	1 ğirâre/400 (Dirhem)	İthâf 3/202
790 sonrası	1388 sonrası	ÇD	1 ğirâre/63,3 Kamili dir.	Şifa 2/275
el-Fâsi'nin yaşadığı devirde		ÇD	(1 ğirâre)/40 Kamili	Şifa 2/275
er 9. y.y.	er. 15. y.y.	—	1 ğirâre/60-70 Kamili	Şifa 2/275
805	1402-3	Y	1 ğirâre/300 Kamili	İthâf 3/432
805	1402-3	Y	1 ğirâre/350 Kamili	Şifa 2/274
geç 811	er 1409	—	1 ğirâre/150 Kamili	Şifa 2/275
816	1413-14	Y	1 ğirâre/30 altın Miskal	Şifa 2/276
1-11/816	4/1413- 2/1414	Y	1 ğirâre/yak. 11 ifluri	İthâf 3/510
819	1416-17	—	0,25 ğirâre/1 İfranti	Şifa 277
geç 12/819	2/1417	Y	1 ğirâre/13 İfranti	Şifa 2/277
-1/820				
821	1418-9	D	1 ğirâre/3 İfranti	Şifa 2/277
822	1419-20	Y	1 ğirâre/8 İfranti	Şifa 2/277
822'nin	geç 1419-	Y	1 ğirâre/yak. 20 İfranti	Ikd Samin 1/210
2.yarısı	er 1420			
9 öncesi/84712 ö./1443		Y	1 ğirâre/7 Eşrefi	Tibr 74
2/855	3-4/1451	Y	1 ğirâre/15 Dinar	Tibr 347
4/863	2-3/1459	Y	1 ğirâre/7,5 (Dinar)	İthâf
883	1478-9	ÇY	1 ğirâre/9 Eşrefi	İthâf
8/886	9-10/1481	Y	1 ğirâre/10 Eşrefi	Bülûğ 6b
2/891	2-3/1486	ÇY	1 ğirâre/yak 6 (Eşrefi)	Bülûğ 31a
3/891	3-4/1486	—	1 ğirâre/yak 4 (Eşrefi)	Bülûğ 31a
2/898	11-12/1492	yf	(1 ğirâre)/5'ten az (Eşrefi)	Bülûğ 69b
3/898	12/1492- 1/1493	Y	1 ğirâre/6,5 (Eşrefi)	Bülûğ 69b
geç II/898	er 10/1493	ÇY	1 ğirâre/11 Eşrefi	Bülûğ 72b
er 1/899	or 10/1493	af	1 ğirâre/7 (Eşrefi)	Bülûğ 73b
2/908	8-9/1502	Y	1 ğirâre/7 (Eşrefi)	Bülûğ 129b
geç 3/908	er 10/1502	ÇY	1 ğirâre/13 Eşrefi	Bülûğ 130a

geç 7/908	er 1-geç 2/1503	Y	1 rubiya/1,5 Muhallak	Bülûğ 131b
7/910	12/1504-1/1505	Y	1 rubiya/1,25 Muhallak	Bülûğ 148a
5/912	9-10/1506	Y	1,83 rubiya/1 Muhallak	Bülûğ 167b
8/913	12/1507	af	1,33 rubiya/1 Muhallak	Bülûğ 175b
10/917	12/1511-1/1512	Y	1 ğirâre/220-30 Muhallak	Bülûğ 202b
geç 12/920	er2/1515	—	(1 rubiya)/1'den az Muhallak	Bülûğ 223b
9/921	10-11/1515	—	(1 rubiya)/2,5 Muhallak	Bülûğ 228a
10/921	11-12/1515	—	1 rubiya/1 Muhallak	Bülûğ 229a

Süpürge darısı

Sadece üç istisna dışında elimizdeki darı (süpürge darısı) verileri yalnız yüksek veya çok yüksek fiyatlardır. Bunlar VIII./XIV. yüzyılda 100-400 Dirhem/ġirâre, IX./XV.yüzyılda ise 3 infranti 30 altın Miskal arasında deġiştiriyordu. En düşük darı fiyatı el-Fâsi (öl. 832/1429)nin yaşadığı bir zamanda 40 Kamili Dirhem/Mekke ġirâresi olarak kaydedilmektedir.

Eldeki darı verileri buğdayınkinden az olsa da diyebiliriz ki, buğday fiyatlarını arttıran faktörler Mekke pazarlarında darı için de geçerliydi. Nitekim Mekke'de buğdayı 1500 Dirhem/Dimaşk ġirâresına yükselten 707/1307-8 yılındaki kuraklık, aynı miktar darınının 900 Dirheme çıkmasını da açıklamaktadır¹⁵⁵. 766/1364 yılı kuraklığında 1 Mekke ġirâresi buğday 500 iken, darı da 400 Dirheme ulaşmıştı¹⁵⁶. 822/1419-20'deki Hicaz kuraklığı da Mekkede darının fiyatını yükselterek yaklaşık 20 İfranti/ġirâre yapmıştı¹⁵⁷.

Tablo 4'te görülen kaynakların yazarlarının yorumundan anlaşılıyor ki Mekke'de özellikle IX./XV. yüzyılda büyük ölçüde Yemen ve Doğu Afrika'dan ithal darı kullanılıyordu. 805/1402-3'te Sevâkin'den Cidde'ye gemilerin gelişine dek darı fiyatları yüksek kalmıştı (300 Kamili/ġirâre)¹⁵⁸.

Benzer bir durum da deniz mallarının zamanında Cidde'ye erişememesinin ertesinde Safer-Rebiül-ewvel 891/Şubat-Nisan 1486'da 1 ġirâre darı 6 Eşrefî Dinarına kadar alıcı bulunduğu yaşanmıştı¹⁵⁹. Mekke'nin dışa bağımlılığını gösteren bir örnek de Şa'bân 913/Aralık 1507-Ocak 1508'de Cidde-

¹⁵⁵ Fâsi, *Şifâ*, II, 272-3.

¹⁵⁶ b. Fahd, *Ithâf*, III, 202.

¹⁵⁷ Fâsi, *İkd*, I, 210.

¹⁵⁸ Fâsi, *Şifâ*, II, 274.

¹⁵⁹ b. Fahd, *Bülûğ*, f. 31a.

'ye ulaşan darı yüklerinin hemen ertesinde Mekke'de fiyatların düşmesi¹⁶⁰.

Buğday ve darı verileri bulunan yılların karşılaştırılması da gösteriyor ki ikisi için de aynı sebepler geçerliydi. Çünkü darı fiyatlarının yükselişi ile buğdaynkiler çakışmaktadır. Normal darı (Tablo 5) ve arpa (Tablo 6)ya ilişkin veriler de aynı varsayımı desteklemektedir.

Darı ve Arpa

Yalnız bir istisna ile (676/1277-8) dariya ilişkin bütün veriler 815/1413-921/1515 devrine aittir. Bu dönemde de verilerin çoğunluğu 890/1485-921/1515 arasına düşmekte ve Mekkeli tarihçi Abdülaziz b. Ömer b. Fahd (öl. 922/1516) tarafından kaydedilmektedir. Verilerin gözlemlenmiş dağılımı arizi olmayıp Memlûk devri bitimine doğru Mekke'nin gittikçe dariya bağımlılaşmasını göstermektedir. Çünkü o zamanlar diğer tahıllara nazaran darı nisbeten bol ve ucuzdu.

Abdülaziz b. Ömer b. Fahd kaydettiği fiyatlardan sadece ikisini düşük veya çok düşük diye nitelendirmektedir. Biri Zilkade 890/Kasım 1485'eki 5,5 Eşrefî/ğirâre, diğeri de Rebîü'l-ahir veya Cemaziye'l-evvel 895/Şubat-Nisan 1490'daki 2 Eşrefî/ğirâredir. IX./XV. yüzyıl boyunca yüksek veya çok yüksek denilen fiyatlar Zilkade 911/Mart-Nisan 1506'daki 7 Eşrefî eksi 3 Muhal-lak/ğirâre ile sefer 855/Mart-Nisan 1451'deki 15 Dinar/ğirâre arasında değişmekteydi¹⁶¹.

¹⁶⁰ Ibid. f. 175b.

¹⁶¹ 10./16 y.y. verileri bir önceki yüzyılkiyle maalesef karşılaştırılmamaktadır çünkü muhallakın değişim değeri tam bilinmemektedir.

Tablo 5
Memlûkler Devrinde Mekke'de Darı Fiyatları

H.	M.	F. Düzeyi	Darı Fiyatları	Kaynak
676	1277-8	—	1,25 mudd/1 Dinar	İthâf 3/108
geç 12/815	er. 4/1413	—	1 rub'/12 Mesûdî	Şifa 2/276
822	1419-20	Y	1 ğirâre/8 infranti	Şifa 2/277
9 öncesi/847	12 ön./1443	Y	1 ğirâre/7,5 Eşrefî	Tibr 74
2/855	3-4/1451	ÇY	1 ğirâre/15 Dinar	Tibr 347
4/863	2-3/1459	Y	1 ğirâre/7,5 (Eşrefî)	İthâf
???	1478-9	ÇY	1 ğirâre/9 Eşrefî	İthâf
1/11/890	10/11/1485	D	(1 ğirâre)/5,5 (Eşrefî)	Bülûğ 29b
2/891	2-3/1486	ÇY	(1 ğirâre)/7 (Eşrefî)	Bülûğ 31a
3/891	3-4/1486	af	1 ğirâre/yak. 4 (Eşrefî)	Bülûğ 31a
4-5/895	2-4/1490	ÇD	1 ğirâre/yak 2 Eşrefî	Bülûğ 52b
3/898	12/1492-1/1493	—	1 ğirâre/7 (Eşrefî)	Bülûğ 69b
geç 11/898	er 10/1493	ÇY	1 rubiya/2,5 Muhallak	Bülûğ 72b
er 1/899	or. 12/1493	af	1 ğirâre/yak 9 (Eşrefî)	Bülûğ 73b
12/906	9-10/1501	Y	1 ğirâre/5 (Eşrefî)	Bülûğ 121b
2/908	8-9/1502	Y	1 ğirâre/7 (Eşrefî); 1 rubiya/1,25 Muhallak	Bülûğ 129b
7/910	12/1504-1/1505	Y1	rubiya/1,5 Muhallak	Bülûğ 148a
11/911	3-4/1506	Y	(1 ğirâre)/7 Eşrefî eksi 3 Muhallak; 1,25 rubiya/1 Muhallak	Bülûğ 163a
5/912	9-10/1506	Y	1 rubiya/1 Muhallak	Bülûğ 167b
8/913	12/1507-1/1508	af	1,33 rubiya/1 Muhallak	Bülûğ 175b
10/917	12/1511-1/1512	yf	1 ğirâre/250 üzeri Muhallak	Bülûğ 202b
14/11/917	3/2/1513	—	1 rubiya/1 Muhallak+ 1 Dirhem	Bülûğ 202b
geç 12/920	er 2/1515	—	(1 rubiya)/1 Muhallak+ 1 Mesûdî	Bülûğ 223b
9/921	10-11/1515	ÇY	(1 rubiya)/2,5 Muhallak	Bülûğ 228a
10/921	11-12/1515	—	1 rub:/1 Muhallak+2 Dirhem	Bülûğ 229a

Abdülaziz b. Ömer b. Fahd'ın verdiği bazı örnekler Mekke'nin Yemen'den ithal edilen darıya bağımlılığı hükmünü pekiştirmektedir. Mesela Yemen'den Cidde'ye bir tahıl yükünün gelmesinin ardından Zilkade 890/Kasım 1485'te darı 5,5 Eşrefî/ğirâre gibi düşük bir fiyata satılıyordu¹⁶². Yine Şa'ban 913/Aralık 1507-Ocak 1508'de darı da içeren bir tahıl yükünün

¹⁶² b. Fahd, *Bülûğ*, f. 29b.

Aden'den Cidde'ye ulaşmasının ardından Mekke'de darı fiyatları düşmüştü¹⁶³. Aynı şekilde Yemen'den bir tahıl kervanının gelmesinin ertesinde Mekke'de darı fiyatları bir hayli inmişti¹⁶⁴. Öte yandan Safer 891/Şubat-Mart 1486'da olduğu gibi malların vaktinde gelememesi durumunda darı pahalalanıyordu¹⁶⁵. Önce de belirtildiği gibi bu zamanda buğday ve süpürge darısı da pahalalanmıştı. Ancak, en azından IX./XV. yüzyılın başlarında, Mekke yöresinde az da olsa darının yetiştirildiği görülmektedir. El-Fası'ye göre, mesela, 822/1419-20'de Mekke'deki yüksek darı fiyatları Hicaz'daki kuraklığın neticesiydi¹⁶⁶.

Arpa fiyatlarına gelince 665/1267-825/1422 yılları arasında elimizde nisbeten çok az veri bulunmaktadır. Elimizde Memlûklerin son yüzyılı için sadece bir tek arpa fiyatı vardır. Bu durum darı için varsayılan durumun aksi bir görüntü vermektedir. VIII./XIV. yüzyılda tarihçilerce düşük sayılan fiyatlar 10-50 Dirhem/veybe (irdebb'in 1/6'sı) arasında oynarken, yüksek ve çok yüksekler 20-200 Dirhem/veybe arasındadır.

Hicazda vuku bulan kuraklıklar yüksek darı fiyatlarının da başlıca sebebinin oluşturmaktaydı. Mesela, el-Makrizî'ye göre hem 695/1296-97'de¹⁶⁷ hem de Zilhicce 744/Nisan-Mayıs 1344'te¹⁶⁸ epeyce yükselmelere sebep olmuştu. Bu da Mekke'de tüketilen arpanın bir kısmının bölgede üretildiğini gösteriyordu. Ancak çoğu şüphesiz ithalddi. Özellikle de Doğu Afrika'dan. 815/1412-3'te Sevâkin hinterlandındaki çekirge afeti arpa ürünlerini mahvetmiş ve H. 815 sonralarında Mekke'deki fahiş pahalılığı hazırlamıştı.

¹⁶³ Ibid. f. 175b.

¹⁶⁴ Ibid. f. 202b.

¹⁶⁵ Ibid. f. 31a.

¹⁶⁶ Fâsi, *Şifâ*, II, 277.

¹⁶⁷ Makrizî, *İkasa*, 34.

¹⁶⁸ Makrizî, *Sülûk*, II, 660.

Tablo 6
Memlûkler Devrinde Mekke'de Arpa Fiyatları

H.	M. F.Düzezi		Arpa Fiyatları	Kaynak
676	1277-8	—	1 mudd/1 Maliki Dinar	İthâf 3/108
695	1295-6	—	1 irdebb/700 Dirhem	İgasa 34
704	1304-5	—	1 veybe/40 Dirhem	Sulûk 2/12
725	1324-5	D	1 irdebb/30 Dirhem	Gezirî 300
725	1324-5	—	1 irdebb/12 Kamili Dirhem	Şifa 2/273
12/732	8-9/1332	D	1 irdebb/10-20 Dirhem	Sulûk 2/357
12/744	4-5/1344	ÇY	1 veybe/40 din=2 Dinar	Sulûk 2/660
12/749	2-3/1349	Y	1 veybe/70 dirhen	Sulûk 2/798
12/752	1-2/1352	Y	(1 irdebb?)/200 Dirhem	Sulûk 2/861
755	1354-5	D	1 ğirâre/50 Dirhem	İthâf 3/265
orta 783	geç 1381	Y	1 veybe/20-30 Dirhem	Sulûk 3/460
12/783	2-3/1382	Y	1 veybe/40 Dirhem	Sulûk 3/460
12/792	11-12/1390	-	1 veybe/20-25 Dirhem	İbnel-Fırat
9/2/237				
12/794	10-11/1392	-	1 veybe/15 (Dirhem)	İbnel-Fırat
9/2/313				
12/795	10-11/1393	D	1 veybe/10 Dirhem	İbnel-Fırat
9/2/350				
9-12/12/815	14-7/3/1413	Y	1 veybe/2 İfranti	Şifa 2/276
geç12/815	er4/1413	—	1 rub'/12 Mesûdi	Şifa 2/276
12/825	11-12/1422	Y1	veybe/20 Muayyedî; 1 irdebb)2100 Mısır Dirhemi	Sulûk 4/628-9
geç 11/898	er10/1493	ÇY	1 rubiya/2 muhallak	Bülûğ 72b

Un

Memlûk devri Mekke'sinde un fiyatlarına ilişkin veriler tablo 7'dedir ve 704/1304-923/1517 arasında düzensizce dağıtılmıştır. Müslüman tarihçilerin düşük saydığı fiyatlar 8-20 Dirhem/veybe iken yüksekler 20-50 Dirhemdir (VIII./XIV. asır) 9./15. yüzyılın ortalarında bir himl (deve yükü) un için 15 Eşrefî Dinarı düşük sayılırken, yaklaşık bir asır sonra -muhtemelen bir kalite aşağı da olsa- aynı miktar 2 Eşrefîden daha aza satılıyordu. IX./XV. yüzyılda yüksek fiyatlar 18-30 Eşrefî/himl arasındayken Memlûk Sultanlığı'nın çöküşü Osmanlılar'ın Hicaz'ı alışı olan 923/1517'den kısa süre sonra 40 Dinara/himl'e ulaşmıştı.

Tahmin edileceği gibi Mekke'de un fiyatları buğdayınkiyle beraber inip çıkıyordu ve un genelde daha pahalıydı. Ancak Zilkade 794/Ekim-Kasım 1392'de ikisi de aynı fiyata, 18 Dirhem/veybe, saulırken, Zilhicce 783/Şubat-Mart 1382'de un, aynı miktar buğdaydan 50 Dirhem ucuza 350 dirhem/ğirâreya satılıyordu.

(Sâde yağ) Tereyağı

Memlûk devri Mekke'sindeki tereyağı (samn) fiyatlarına ilişkin, bulunan kaynaklardaki bilgiler Tablo 8'de gösterilmektedir. VII./XIII. asra ait hiçbir veri bulunmazken VIII./XIV. yüzyıl için, hepsi de 721/1321-738/1338 arasına ilişkin sadece üç fiyat elimizdedir. Bilinen birimlerde kaydedilmeleri dolayısıyla karşılaştırılabilir olan ilk iki veriye dayanarak VIII./XIV. yüzyılın ilk yarısında tereyağının ortalama fiyatının 4 Dirhem/okka olduğunu çıkarabiliyoruz¹⁶⁹.

Tarihçi el-Fâsî, hayatında hatırlayabildiği en yüksek tereyağının 805/1402-3'teki 150 Kamili Dirhem/men iken en düşüğünün 30 olduğunu söylemektedir¹⁷⁰.

El-Fasî'nin kaynaklarından biri ise kendisine -kendi döneminde- tereyağının 12 Kamili Dirhem/men'e kadar düştüğünü söylemiştir. IX./XV. yüzyılda düşük sayılan tereyağı fiyatı 1-2 Eşrefî Dinar/men¹⁷¹, yüksekler ise 3-11 Eşrefî/men'di. Memlûklerin son çeyrek asrına ilişkin bütün veriler yüksek fiyatları göstermektedir, yaklaşık 1,75-6 muhallak/rıtl arası. Bu verilerin kaydedildiği birimler ne yazık ki IX./XV. asır verileriyle karşılaştırılamamaktadır¹⁷².

¹⁶⁹ Fâsî, *Şifa*, II, 276.

¹⁷⁰ Ibid, II, 275; O'na göre, men= 12 ukiye, ukiye= 2,5 Mısır ratı.

¹⁷¹ Eşrefî dinarının 20-25 muhallak varsayımıyla.

¹⁷² Mekke rıtına ilişkin tek bildiğimiz İbn el- Mücavir'in (öl. 626/1228-9 sonrası) 130 dirhem (406,25 gr.) olduğunu söylemesidir (Müstebşir, I, 12). Fakat bunun kastedilen ratlı olup olmadığını bilmiyoruz. Dahası muhallakın değişim değeri inip çıkmaktaydı o zamanlar.

Tablo 7
Memlûkler Devrinde Mekke'de Un Fiyatları

H.	M.	F. Düzeyi	Un Fiyatları	Kaynak
704	1304-5	—	1 veybe/60 Dirhem	Sülûk 2/12
725	1324-5	D	1 veybe/20 Dirhem	Ceziri 300
728	1327-8	D	1 veybe/8 Dirhem	Şifa 2/273
738	1337-8	D	1 veybe/9 Dirhem	İthâf 3/216
12/744	4-5/1344	ÇY	1 veybe/50 Dirhem	İthâf 3/227
12/749	2-3/1349	Y	1 veybe/46 Dirhem	İthâf 3/238
or. 783	geç 1381	Y	1 veybe/20 Dirhem	Sulûk 3/460
12/783	2-3/1382	Y	1 veybe/50 Dirhem	Sulûk 3/460
12/794	10-11/1392	—	1 veybe/18 Dirhem	İbnü'l-Fırat 9/2/313
12/795	10-11/1383	D	1 battaa/15 Dirhem	İbnü'l-Fırat 9/2/349-50
9-12/12/815	14-17/3/1413	Y	1 veybe/2 infrantü 10-20 Dirhem	Şifa 2/275-6
822'nin 2. yarısı geç	1419-er1420	Y	1 himlb/25 iflurî	İthâf 3/567
12/825	11-12/1422	Y	1 himl/35 iflurî	İthâf 3/588
12/854	1-2/1451	ÇD	1 himl/15 Eşrefî	Tibr 325
12/855	12/1451-1/1452	Y	1 himl/28 Dinar	Tibr 354
12/883	2-3/1479	ÇY	1 himl/18-20 (Dinar)	İthâf
12/896	10-11/1491	ÇD	1 himl/(beladi)/1 Eşrefî +16 muhallak;1 rub'/1 muhallak	Bülûğ 62a
12/896	10-11/1491	—	1 himl (Misrî)/2 Eşrefî +16muhallak; 1 rub'/1 muhallak	Ceziri 344
geç 11/898	er 10/1493	—	1 himl/10 Eşrefî	Bülûğ 72b
9-12/12/898	22-25/9/1493	ÇY	1 himl/30 Eşrefî	Bülûğ 72b
12/923	12/1517	Y	1 himl/40 Dinar; 1 batta/3 Eşrefî	İbnülyaz 5/22

a. Mısır batta'sı 1,5 veybe veya 0,25 irdebb'le eşitti, yani 22,5 libre (Hinz, s. 37). Muhtemelen burada aynı ölçü kastedilmektedir.

b. Himl bir deve yükü ve 600 rıt'l'a eşitti (İbn el-Fırat 9/1/209). 130 Dirhem ağırlığındaki Mekke rıt'lının kastedildiğini varsayarsak (Müstebşir 1/12) himl 130x3,125 g/Dirhem=244 kg edecektir.

Tablo 8
Memlûkler Devrinde Mekke'de Tereyağı Fiyatları

H.	M.	F. Düzeyi	Tereyağı Fiyatları	Kaynak
721	1321-2	Y	1 ukiye/5 Dirhem	Şifa 2/273
728	1327-8	D	1 ukiye/3 Dirhem	Şifa 2/273
738	1337-8	D	1 rıtlb/1 Dirhem	İthâf 3/216
805	1402-3	ÇY	1 menc/150 Kamili Dirhem	Şifa 2/275
el-Fâsî'nin	ömründe	ÇD	1 men/30 Kamili Dirhem	Şifa 2/275
819	1416-7	D	1 ukiye/7 Mesûdi; 1 men /1,33 İfrantü	Şifa 2/277
geç 11/822	er 12/1419	ÇY	1 men/7,5 İfrantü	İkd Samin 1/210
11/823	11-12/1429	ÇY	1 men/11 İfrantü	İkd Samin 1/210
9 öncesi/847	ön/1443	Y	1 men/5 Eşrefi	Tibr 74
er 9/847	geç 12/1443	D	1 men/1,5 Eşrefi	Tibr 74
4/863	2-3/1459	Y	1 men/3 Eşrefi	İthâf
8/886	9-10/1481	Y	(1 men)/3,25 Eşrefi	Bülûğ 6b
5/892	4-5/1487	ÇD	1 men/1,25 Eşrefi	Bülûğ 37b
1/894	12/1488-1/1489	D1	men/yak. 2 Eşrefi	Bülûğ 44b
4-5/895	2-4/1490	ÇD	1 men/20-21 muhallak	Bülûğ 52b
geç11/898	er10/1493	ÇY	1 rıtl/5-6 muhallak	Bülûğ 72b
2/912	6-7/1506	Y	1 rıtl/3 muhallak	Bülûğ 165b
5/912	9-10/1506	Y	2 rıtl/3,5 muhallak	Bülûğ 167b
9/912	11-12/1511	Y	1 rıtl/3 muhallak	Bülûğ 201b
10/917	12/1511-1/1512	Y1	rıtl/3,5 muhallak	Bülûğ 202a
12/920	1-2/1515	—	1 rıtl/3 muhallak	Bülûğ 223b
9/921	10-11/1515	—	1 rıtl/4,5 muhallak	Bülûğ 228a
10/921	11-12/1515	—	1 rıtl/4,5-5 muhallak	Bülûğ 229a

a. El-Fâsî ukiye'nin 2,5 Mısır rıtlı=360 Dirhem ağırlığı=1,125 kg olduğunu söylemektedir (Şifa 2/2737).

b. Mekke rıtlıne sadece İbn el-Mücvir'de rastlıyoruz, el-Mustebşir 1/12, burada rıtlı=130 Dirhem ağırlığı=406,25 gr. Bu ağırlığın Memlûk devri boyunca değişip değişmediği belli değildir.

c. El-Fâsî'ye göre bir men tereyağı 12 ukiye=13,5 kg'a eşitti (Şifâ 2/275).

Et ve Hurma

Tablo 9'daki bilgilerden anlıyoruz ki VIII./XIV. asırda Mekke'de 1 men etin ortalama fiyatı 4-5 Mesûdî Dirhemdi. Bir yüzyıl sonra, 819/1416-17'de 6 Mesûdî Dirhem/men düşük bir fiyat sayılıyordu ki bu da et fiyatında genel bir artışı göstermekteydi. Hakkında altı örnek fiyat bildiğimiz 883/1487-920/1516 arasında 1 muhallak/2,5-4 rıtl düşük sayılırken 1 muhallak/1,25-1,75 rıtl yüksekti¹⁷³.

VIII./XIV.yüzyılın ilk yarısında 3 Dirhem/men Mekke'de hurma için yüksek addediliyorken bir yüzyıl sonra 2 Mesûdî ucuz, 8-9 Mesûdî Dirhem pahalı sayılıyordu. IX./XV. yüzyılın sonları-X./XVI. yüzyılın başlarında 1-1,5 rıtl hurma için 1 muhallak pahalı bulunuyordu. kaydedilmeye değer bir hususta, Memlûkler devrinin son on yıllarında Mekke'de bir rıtl etin bazan bir rıtl hurmadan ucuz olması.

Diğer Mallar

İlgili kaynakların tümünü taradığımızda bu dönem Mekke'sindeki başka birçok mala ait sınırlı da olsa bilgiler buluyoruz. Her mal için 1-7 arasında örnekler elimizdedir ve bunların yüzde 60'ından fazlasını, geç Memlûk devri Mekke'sinin dikkatli tarihçisi Abdülaziz b. Ömer b. Fahd kaydetmiştir. Bu malların hepsi de yiyeceklerdir ve eldeki veriler (Tablo 11) Mekke gıda fiyatları üzerine genel bir tablo resmetmektedir.

Tablo 9
Memlûkler Devrinde Mekke'de Et Fiyatları

H.	M.	F. Düzeyi	Et Fiyatları	Kaynak
721	1321-2	Y	1 men ^a /5 Dirhem	Şifa 2/273
728	1327-8	D	1 men/4 Mesûdî Dirhem	Şifa 2/273
738f	337-8	D	4 rıtl /1 Dirhem	İthâf 3/216
819	1416-7	D	1 men / 6 Mesûdî Dirhem	Şifa 2/277
9/847öncesi	12/1443öncesi	Y	4 men ^b 1 eşrefi	Tibr 74
883	1478-9	ÇY	1,25-1,5 rıtl / 1 muhallak	İthâf
1/894	12/1488-1/1489	D		2,5 rıtl veya
fazlası/1muhallak	Buluğ 446			
45/895	241490	D	yak. 4 rıtl /1muhallak	Buluğ 526
10/917	12/1511-1/1512	Y	1,75rıtl/1muhallak	Buluğ 202a
geç12/918	er 3/1513	-	1,75rıtl /1muhallak	Buluğ
210b12/920	1-2/1515	-	1,25rıtl/1muhallak	Buluğ 223b

¹⁷³ Ratl ve muhallak'a ilişkin bilgi eksikliğimiz verilerin daha iyi analizini engellemektedir.

a.El-Fâsî'ye göre et ölçüsü men 62/3 Mısır rıtlı=3 kg idi. (Şifa 2/273)

b. el-Sehavi'ye göre, bu zamanlar Mekke'de kullanılan et ölçüsü men 7 Mısır rıtl'ı= 3,15 kg idi. (Tibr, s. 74).

Tablo 10

Memlûkler Devrinde Mekke'de Hurma Fiyatları

H. M.	F.Düzeı	Hurma Fiyatları	Kaynak
722 23/341	1322-3	ÇY 1 men ^a /3 Dirhem	el-Ayni
738	1337-8	D 12 rıtl/1 Dirhem	İthâf 3/216
12/747	3-4/1347	ÇY 1 men/3 Dirhem	Şifa 2/273
geç12/815	er4/1413	Y 1 men/9 Mesûdi Dirhem	Şifa 2/276
816	1413-4	— 1 men/8 Mesûdi Dirhem	İthâf 3/510
819	1416-7	D 1 men/2 Mesûdi Dirhem	Şifa 2/277
883	1478-9	ÇY 1,25-1,5 rıtl/1 muhallak	İthâf
geç11/898	er10/1493	ÇY 1 rıtl/1 muhallak	Bülûğ 72b
1-2/906	9-10/1501	Y 1 rıtl/1 muhallak	Bülûğ 121b

a. Burada Mekke'de kullanılan farklı men'lerin hangisi kastedildiği bilinmiyor.

Tablo 11

Memlûkler Devrinde Mekke'de Çeşitli Malların Fiyatları

H.S.	M.S.	Fi. düzeı	malın fiyatı	Kaynak
Peksimet^a				
12/732		8-9/1332	D 1 rıtl/1 fil	Sulûk 2/357
12/744		4-5/1344	ÇY 1 rıtl/3 Dirhem	İthâf 3/227
12/792		11-12/1390 İbnü'l-Fırat	— 10 rıtl/7,5 Dirhem	9/1/237
12/795		10-11/1393 İbnü'l-Fırat	D 10 rıtl/6 Dirhem	9/2/349-50
12/815		3-4/1413	— 1 rıtl/10 gümüş Dirhem	Sulûk 4/253
815		1412-13	— 3 rıtl/1 Dinar	İnba' 2/521
geç11/898		er10/1393	ÇY 1 rıtl/1 muhallak	Bülûğ 72b
Bal				
728		1327-8	D 1 men ^b /2 Dirhem	Şifa 2/273
738		1337-8	D 4 rıtl/1 Dirhem	İthâf 3/216

821	1418-9	ÇD	7 men/1 İfranti	Şıfa 2/277
5/892	4-5/1487	ÇD	1 kintar ^c /3-4 Eşrefi	Bülüg 37b
2/912	6-7/1506	Y	1 rıd/7 (Eşrefi)	Bülüg 165b
12/920	1-2/1515	—	1 rıd/2 muhallak	Bülüg 223b
Duksa^d				
9 öncesi/847 12	ön/1443	Y	1 ğirâre/6 Eşrefi	Tibr 74
6/886	7-8/1481	Y	1 ğirâre/yak. 8 Eşrefi	Bülüg 6b
2/898	11-12/1492	yf	(1 ğirâre/yak 5 (Eşrefi)	Bülüg 69b
3/898	12/1492-1/1493	—	1 ğirâre/4 veya üzeri (Eşrefi)	Bülüg 69b
geç 3/908	er 10/1502	Y	1 ğirâre/12 Eşrefi	Bülüg 130a
10/917	12/1511-1/1512	yf	1 ğirâre/130 muhallak	Bülüg 202b
Zeytinyağı (saht)				
geç 11/898	er 10/1493	Y	2 rıd/2 muhallak	Bülüg 72b
2/912	6-7/1506	Y	1 rıd/1,5 muhallak	Bülüg 165b
5/912	9-10/1506	Y	1 rıd/2 muhallak	Bülüg 167b
9/917	11-12/1511	yf	1 rıd/3 muhallak	Bülüg 201b
10/917	12/1511-1/1512	yf	1 rıd/3,5 muhallak	Bülüg 202a
12/920	1-2/1515	—	1 rıd/3 muhallak	Bülüg 223b
Susamyacı (sirec)				
geç11/898	er10/1493	Y	2 rıd/3 muhallak	Bülüg 72b
2/912	6-7/1506	Y	1 rıd/1,25 muhallak	Bülüg 165b
5/912	9-10/1506	Y	1 rıd/1,5-1,75 muhallak	Bülüg 167b
10/917	12/1511-1/1512	yf	1 rıd/2,5 muhallak	Bülüg 202a
At fasulyesi (ful)				
822'nin 2 yarısı geç	1419/er1420	—	1 veybe/14 ifluri	İthâf 3/567
12/853	1-2/1450	ÇD	1 irdebb/500 (?)	Tibr 270
geç11/898	er10/1493	Y	0,5 veybe/1 Eşrefi; 1 kadeh ^e /1,5 muhallak	Bülüg 72b
Pirinç				
12/815	3-4/1413	Y	1 veybe/4 İfranti	Şıfa 2/276
12/845	4-5/1442	—	(1 veybe/1-3 ifluri	Tibr 19
geç11/898	er10/1493	ÇY	1 veybe/1,33 Eşrefi; 1 rubiya/2,5 muhallak	Bülüg 72b
Tuz				
693	1293-4	Y	1 mudd/6 Mekke Dinarı	Sulûk 1/804
693	1293-4	Y	0,25 mudd/6 Dirhem	İthâf 3/125
12/747	3-4/1347	ÇY	0,17 mudd/1 Kamili Dirhem	Şıfa 2/273

Peynir

728	1327-8	D	1 men ^f /2 Dirhem	Şifa 2/273
12/906	9-10/1501	Y	1 rıtl/1 muhallak (Arafat ve Minâ'da)	Bülûğ 121b
10/917	12/1511-1/1512	Y	1 rıtl/1,25 muhallak	Bülûğ 202a

Ekmeç

geç 11/898	er 10/1493	ÇY	1 rıtl/1 muhallak	Bülûğ 72b
12/906	910/1501	Y	1 rıtl/1 muhallak (Arafat ve Mina'da)	Bülûğ 121b

Nohut

822'nin 2. yarısı geç 1419/er1420	Y 1 veybe/17 iflurî	İthâf 3/567		
geç 11/898	er 10/1493	—	2 rıtl (kaynamış)/1 muhallak	Bülûğ 72b

Kuru üzüm

geç 11/898	er 10/1493	ÇY	1 rıtl/1,5-2 muhallak	Bülûğ 72b
6/908	12/1502-1/1503	—	1 rıtl/2 muhallak	Bülûğ 131a

Buhur (Olibanum)

geç 11/898	er 10/1493	ÇY	1 rıtl/1 muhallak	Bülûğ 72b
6/908	12/1502-1/1503	—	1 rıtl/1 muhallak	Bülûğ 131a

Şeker

12/732	8-9/1332	D	1 rıtl/2 Dirhem	Sulûk 2/357
geç 11/898	er 10/1493	Y	1 rıtl (rafine)/5-6 muhallak	Bülûğ 72b

Zalâbiyye

geç 11/898	er 10/1493	Y	1 rıtl/1 muhallak	Bülûğ 72b
------------	------------	---	-------------------	-----------

Harisa

geç 11/898	er 10/1493	Y	2 rıtl/1 muhallak	Bülûğ 72b
------------	------------	---	-------------------	-----------

Helva

12/732	8-9/1332	D	1 kap (ülbe)/3 Dirhem	Sulûk 2/357
--------	----------	---	-----------------------	-------------

Kavun

12/815	3-4/1413	Y	1 büyük/1 İfranti (Arafat'ta)	
--------	----------	---	-------------------------------	--

Şifa 2/276

a. Bir tür kurutulmuş bisküvi.

b. Bir men bal 3 Mısır rıtl=1,35 kg'dı (Şifa 2/273)

c. Mekke kınarı'nın ağırlığına ilişkin herhangi bir referans bulamadık ama zamanın Mısır

kınarı=100 Mısır rıtlı=45 kg'dı (Subh 3/441).

d. Bir tür darı.

e. Bir kadeh=1/96 irdebb=0,94 litre (Subh 3/441).

f. Peynir ölçüsü men 3 Mısır rıtlıydı, yani 1,35 kg. (Şifa 2/273).

g. Bir tür tatlı.

SONUÇ

Memlûkler devri Mekke'sinde başlıca tahıl ve diğer gıda fiyatlarına ait bilgilerimizde önemli eksiklikler varsa da burada verdiğimiz örnekler kentin iktisadî şartları hakkında açık bir tablo çıkarmayı kolaylaştırmaktadır. Mekke çevresinde mahdut seviyede bir tarım yapılıyordu. Üretim kentin ihtiyacını karşılamadığı için başta buğday olmak üzere en temel ihtiyaçların çoğunun ithali zorunlu hale geliyordu. Bu durum, sözkonusu malların fiyatlarındaki iniş-çıkışları takipte, gözlemlenebilir bir modelin yokluğunu, sık sık fiyat değişmelerini ve yüksek fiyatların sebebini de açıklamaktadır. Diğer ticaret ve iklim şartlarının yanında Hicaz ve Mekke'nin gıda ithal ettiği bölgelerdeki siyasî şartlar da Kutsal Kent'teki pazar fiyatlarını etkilemekteydi. Mekke'nin dış kaynaklara bağımlılığı, buranın Yemen Resûlileri ve Mısır Memlûkleri gibi komşular ilişkileri açısından da önemlidir. Çünkü Yemen ve özellikle de Mısır, Hicaz'a gıda ihraç eden başlıca bölgelerdi. Bu bağımlılık VIII./XIV. yüzyılda Mekke emirliğinde düzenin bozulması ve bu asrın sonunda Memlûklerin Kızıldeniz ticaretine ilgilerinin gittikçe artmasıyla birlikte düşünüldüğünde Memlûklerin IX./XV. yüzyılın başlarında Mekke'yi neden ilhak ettiklerini daha iyi açıklar.

Tablolarda kullanılan kısaltmalar

(Tam bibliyografik bilgi dipnotlarda verilmiştir.)

Aynî= Bedreddin Muhammed el-Aynî, Ikd el-Cumân fi Tarih-i ehl el-Zamân.

Bulûğ= Abdülaziz b. Ömer b. Fahd, Bülûğ el-Kirâ bi-Zeyl'i İthâf el-Verâ bi-Ahbâr-ı Ümm el-Kurâ.

İbn el-Fırat= Muhammed b. Abdurrahim b. el-Fırat, Tarih el-Düvel ve'l-Mülûk.

İkasa= el-Makrizî, İkasat el-Ümme bi-Keşf el-Gumme.

İnbâ'= İbn Hacer el-Askalani, Inbâ' el-Gumr bî Enbâ el-Umr.

Ikd el-zemin= el-Fâsî, el-Ikd el-Zemin fi Tarih el-Beled el-Emîn.

İthâf= Ömer b. Fahd, İthâf el-Verâ bi-Ahbâr Ümm el-Kurâ.

İbn İyaz= Bedâi el-Zuhûr fi Vekâ-i el-Duhur.

Cezirî= Abdülkadir b. Muhammed el-Cezirî, el-Dürer el-Feraiz el-Mü-nezzeme fi Ahbâr **el-Hacc ve Tarik Mekke-i Muazzama**.

Hazrecî= Ali b. el-Hasan el-Hazrecî, el-Ukû el-Lü'lü'yye fi Tarih el-Devle el-Resûliye.

İbn Kadı Sube= Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed b. Kadı Sube, Zeyl el-Tarih el-İslâm.

Şifâ= el-Fâsî, Şifa el-Ġarâm bi-Ahbâr el-Beded el-Haram.

Subh= el-Kalkaşandî, Subh el-Â'sâ fi Sinaat el-inşâ.

Sulûk= el-Makrizî, Kitâb el-Sülûk li-Marifet el-Düvel el-Mülûk.

Tibr= el-Sehavi, et-Tibr el-Mesbûk fi Zeyl el-Sülûk.

Zetterstéen= Beiträge zur geschichte der Mamlukensultane.